

**КЫРГЫЗ
РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА
ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**МИНИСТЕРСТВО
ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
КЫРГЫЗСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ**

**Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү
уюмдарынын 10-11 класстары үчүн «АДАМ ЖАНА
КООМ» боюнча предметтик стандарты**

Бишкек – 2019

**Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү уюмдарынын
10-11 класстары үчүн «Адам жана коом» боюнча предметтик стандарты**

МАЗМУНУ

1 – БӨЛҮМ. ЖАЛПЫ ЖОБОЛОР	3
1.1. Предметтик стандарттын макамы жана түзүлүшү	3
1.2. Негизги ченемдик документтердин системасы	4
1.3. Негизги түшүнүктөр жана терминдер	4
2–БӨЛҮМ. ПРЕДМЕТТИН КОНЦЕПЦИЯСЫ	6
2.1. «Адам жана коом» предметин окутуунун максаттары жана милдеттери ..	7
2.2. Предметтин түзүлүшүнүн методологиясы	8
2.3. Предметтик компетенттүүлүктөр	10
2.4. Негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн байланышы	11
2.5. Мазмундук тилкелер. Окуу материалын мазмундук тилкелер жана класстар боюнча бөлүштүрүү	13
2.6. Предметтер аралык байланыштар. Тематикалык өтмө тилкелер	16
3 – БӨЛҮМ. БИЛИМ БЕРҮҮ НАТЫЙЖАЛАРЫ ЖАНА БААЛОО	19
3.1. Күтүлүүчү натыйжалар жана көрсөткүчтөр	19
3.2. Окуучулардын жетишкендиктерин баалоонун негизги стратегиялары ...	25
4 – БӨЛҮМ. БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАРАЯНЫН УЮШТУРУУГА КАРАТА ТАЛАПТАР	31
4.1. Ресурстук камсыздоого талаптар	31
4.2. Шыктандыруучу окутуу чөйрөсүн түзүү	34
«АДАМ ЖАНА КООМ» ПРЕДМЕТИ БОЮНЧА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮЧҮ УЮМДАРЫНЫН 10–11 КЛАССТАРЫ ҮЧҮН ПРОГРАММА	36
СУНУШТАЛГАН АДАБИЯТТАР	64

«Адам жана коом» боюнча предметтик стандарт төмөнкү 4 бөлүктөн турат:

1. Жалпы жоболор.
2. Предметтин концепциясы.
3. Билим берүүнүн натыйжалары жана баалоо.
4. Билим берүү процессин уюштурууга талаптар.

1 – БӨЛҮМ. ЖАЛПЫ ЖОБОЛОР

1.1. Предметтик стандарттын макамы жана түзүлүшү

«Адам жана коом» стандарты Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү» Мыйзамынын, 2014-жылдын 21-июлундагы «Кыргыз Республикасында жалпы орто билимдин Мамлекеттик билим берүүчү стандартын бекитүү жөнүндө» № 403 Токтомунун негизинде иштелип чыкты жана «Адам жана коом» предмети боюнча окуучулардын жана бүтүрүүчүлөрдүн билиминин мазмунуна жана даярдыгынын деңгээлине мамлекеттик милдеттүү минимумга карата талаптарды аныктайт.

«Адам жана коом» предметтик стандарты окутуунун жана тарбиялоонун жардамы менен, «Социалдык» билим берүү тармагынын жалпы максаттарына ылайык, заманбап коомдо конструктивдүү социалдык-саясий жана экономикалык ишмердүүлүккө жөндөмдүү, социалдык жактан өнүккөн инсанды калыптандыруу стратегиясын аныктайт. «Адам жана коом» стандарты окуучуларда гуманистик жана демократиялык баалуулуктардын, конструктивдүү социалдык жигердүүлүктүн жана жарандык маданиятынын калыптануусуна багытталган окуунун практикалык багытын күчөтүүнү көздөйт. «Адам жана коом» предметтик стандарты билимдин мазмунунун милдеттүү минимумун, ошондой эле окуучулардын даярдыгынын деңгээлин аныктайт, окуу программаларын жана окуу китептерин иштеп чыгуу үчүн багыт катары колдонулат, окуу процессинин мазмунун жана аны камсыздоонун жаңы педагогикалык шарттарын камсыздоону мүмкүн кылат. 10-11-класстар үчүн «Адам жана коом» курсунун Социалдык билим берүү тармагынын башка предметтерине – «Тарых», «Экономика» жана «Этика» – карата бүтүндүгү жана улантуучулугу бирдиктүү мазмундук тилкелердин аркасы менен камсыздалат.

Бул стандартта сунушталган багыттар, принциптер жана окутуу методдору окуу программасында чагылдырылган, ал окуу материалын өздөштүрүүнүн түзүмдөштүрүү, ыраатуулугу, курстун бөлүмдөрүн жана темаларын окууга берилген окуу сааттарын болжолдуу бөлүштүрүү, практикалык иштердин түрлөрү жана минималдык көлөмү боюнча сунуштарды конкреттештирет.

1.2. Негизги ченемдик документтердин системасы

- Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамы (2003-жыл).
- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы № 403 Токтому менен бекитилген, Кыргыз Республикасынын жалпы орто билимдин Мамлекеттик билим берүү стандарты.
- Кыргыз Республикасында саясий-маданий жана көп тилдүү билим берүү концепциясы (2008-ж.). Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2012-жылдын 23-мартындагы «Кыргыз Республикасында билим берүү системасын өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттары жөнүндө» № 201 Токтому.
- Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин 2014-жылдын 22-июлундагы № 545/1 буйругу менен бекитилген «Кыргыз Республикасында 2020-жылга чейин мектеп окуучуларын жана жаштарды тарбиялоо концепциясы».

1.3. Негизги түшүнүктөр жана терминдер

Баалуулук-багыттоочу компетенттүүлүк – реалдуу дүйнөгө барктуу мамиле иштеп чыгуу, инсандык максаттарды жана маанилерди аныктоо, аларды өз жашоосунда долбоорлоо жана жүзөгө ашыруу жөндөмдүүлүгү.

Гендер - тигил же бул жыныстын өкүлдөрү үчүн белгилүү маданиятта кабыл алынган социалдык мүнөздөмөлөрдүн жыйындысы катары.

Жарандык маданият – бул коомдук милдеттерди жана жарандын коомдун пайдасы үчүн ишмердүүлүгүн түшүнүү.

Жарандык-укуктук компетенттүүлүк – чечилүүчү милдеттерге жана түзүлгөн жагдайларга жарандык-укуктук билимдерин жана маалыматты пайдалануу жана ыңгайлаштыруу жөндөмдүүлүгү, өзүнүн жарандык көз карашын кармануу жана жактоо.

Көп маданияттуулук – көп улуттуу коомдун шарттарында адамдын маданий өзгөчөлүгүнүн калыптануусу жана маданий окшоштугун сактап калуу, анын процессинде улуттар аралык баарлашуунун маданияты тарбияланат жана ар кандай улуттардын ортосунда толеранттуу мамиле түзүлөт.

Массалык коммуникация каражаттары – (mass media of communication) методдор жана мекемелер, алар аркылуу борборлоштурулган жеткирүүчүлөр маалыматтарды жана символикалык коммуникациянын башка түрлөрүн кеңири, ар түрдүү жана географиялык жактан чачыранды аудиторияга таратышат же бөлүштүрүшөт.

Медиасабаттуулук – инсандын медиамейкиндикте ийгиликтүү багыт алуусуна мүмкүндүк берген билгичтиктеринин жана көндүмдөрүнүн жыйындысы: медиабилдирүүлөрдү талдоо, баалоо жана жаратуу; навигацияны сабаттуу жүргүзүү;

социалдык реалдуулукту түзүүдө ММКлардын жана жарандык медианын ролун түшүнүү.

Окутуучу чөйрө – атайын уюштурулган, окуучуну курчап турган окутуу мейкиндиги, ал эмоционалдык жайлуулукту камсыздоо жолу менен аны окутуу жана өнүктүрүү жараянын, окутуунун кыймылдуу жана өзгөртүү үчүн жеткиликтүү формаларын колдонууну, чыгармачылыкты өбөлгөлөйт. Демек, окутуучу чөйрө окуучулар окутуучу курстун логикасы менен аныкталган компетенттүүлүктөргө ээ болуусу үчүн зарыл шарт болуп эсептелет.

Социалдык ой-жүгүртүү – реалдуу инсандын жашоо позициясына, баалуулуктарына, багыттарына байланыштуу ой-жүгүртүүсү. Өнүккөн социалдык ой-жүгүртүү – көйгөйлөрдөн качпастан, алар менен иштөө адаты; ал инсанды карама-каршылыктуу, өзгөрмө дүйнөдө жашоого жана аракеттенүүгө үйрөтөт.

Социалдык-экономикалык компетенттүүлүк – коомдун социалдык-экономикалык жашоосунун жагдайларын, көрүнүштөрүн, фактыларын өз алдынча түшүнүү, адеп-ахлактык-укуктук ченемдердин негизинде конкреттүү жашоо жагдайларына карата өзүнүн жүрүм-турумун ыңгайлаштыруу жөндөмү. Өзүнө төмөнкү компетенцияларды камтыйт: коомдун социалдык жана экономикалык чөйрөлөрүндө өз ара байланыштарды, интеграция жана глобализация, илимий-техникалык прогресс процесстеринин коомдун өнүгүүсүнө тийгизген таасирин түшүнүү; башка адамдар менен продуктивдүү мамилелерди түзүү, стереотиптерди, агрессивдүү улутчулдукту, расизмди жана чыдамсыздыкты жеңип чыгуу, командада иштөө, жаңжалдарды чечүү жөндөмдүүлүгү; жеке, социалдык-экономикалык жана глобалдык жагдайлар менен контекстте өзүнүн иш-аракеттерин жана чечимдерин коомдук ченемдер, социалдык жана экономикалык институттар менен салыштыруу.

Социалдык жигердүүлүк – инсандын социумда болуп жаткан көрүнүштөргө көңүл кош карабаган психологиялык сапаты, ал инсандын эмгеги, коммуникациялык, коомдук-саясий жүрүм-туруму менен коштолот. Башкача айтканда, бул адамдын коомдо жана бүтүндөй дүйнөдө коомдук олуттуу өзгөрүүлөргө багытталган, түшүнүү менен жасалган жана максаттуу ишмердүүлүгү, ал чыгармачылыкта, өз алдынча чечимдерде, коммуникацияларда, биргелешкен иштерде көрүнөт.

Талдоо – объектилерди, көрүнүштөрдү же жараяндарды изилдөө, алардын белгилерин, касиеттерин, курамын, түзүлүшүн, алардын ортосундагы мамилелерин аныктоо менен изилдөө.

Укуктук ой-жүгүртүү – укук ченемдеринин көз карашынан адамдардын жүйөлөрүн, иш-аракеттерин, жүрүм-турумун баалоо жөндөмү; маселелерди укуктук билимдердин негизинде, укуктук ыкмалардын жардамы менен чечүүнү билүү.

2–БӨЛҮМ. ПРЕДМЕТТИН КОНЦЕПЦИЯСЫ

Жалпы жоболор

«Адам жана коом» предметтик стандартында базалык концепциясынын негизи катары эки документ Адам Укуктарынын Эл аралык Хартиясы жана адам укуктары жаатында демократиялык жарандуулукту тарбиялоо жана билим берүү жөнүндө Европа Кеңешинин Хартиясы кабыл алынган (2010-ж), аларга ылайык «Адам жана коом» окуу предмети үчүн конкреттүү, тарыхый негизделген маданиятка жана мамлекеттүүлүккө карата инсандын жана социумдун өз ара аракеттешүүсүнүн маселелерин түшүнүү болуп эсептелет.

Төмөндө бул маселелердин негизги мазмуну келтирилген:

- ✓ Индивиддердин социалдык абалы локалдык, аймактык, улуттук жана глобалдык деңгээлде социалдуулукту түшүнүүнүн зарыл шарты катары демографиялык, этникалык, кесиптик, маданий, улуттук страттарга кошулуусу.
- ✓ Социалдык институттар жана алардын иштөө механизмдери, аларды билүү социалдык өндүрүшкө (экономикалык, саясий, маданий) конструктивдүү катышуунун көндүмдөрүн калыптандыруунун негизи болуп эсептелет.
- ✓ Инсандын жана социалдык чөйрөнүн өз ишмердүүлүгүнүн мүнөзүндөгү айырмачылыктардан улам алар ар кандай маданий ландшафттарды түзгөнүн түшүнүүсүнө алып келген өз ара аракеттешүүсү. Бир жагынан алар айлана-чөйрөнүн физикалык мүнөздөмөлөрүнүн таасирин алдында турушат, бирок, экинчи жагынан алар аны гармониянын ландшафтын жана каршылашуунун ландшафтын камтыган маданий чөйрөгө айландырышат.
- ✓ Демократиялык жарандуулук жана адам укуктары, аларды билүү окуучуларда демократиялык укуктарды коргоо жана жоопкерчиликти түшүнүү, укук үстөмдүүлүгүн жана демократияны илгерилетүү жана коргоо максатында коомдук-саясий жашоодогу жигердүүлүк көндүмүнүн калыптануусуна түрткү болот

«Адам жана коом» предмети үчүн зордук-зомбулуктун, расизмдин, экстремизмдин, ксенофобиянын, дискриминациянын жана чыдамсыздыктын өсүшүнөн коргоо механизминин негизи, ошондой эле социалдык адилеттүүлүк жана социалдык биримдик үчүн негиз болуп эсептелген көп түрдүүлүктүн, мультикультурализмдин, толеранттуулуктун баалуулуктары окуучуларда калыптануусу өзүнчө негизги жана концептуалдуу учур болуп саналат.

2.1. «Адам жана коом» предметин окутуунун максаттары жана милдеттери

«Адам жана коом» окуу предметинин максаты саясий-укуктук, экономикалык жана маданий көрүнүштөр жана жараяндар жөнүндө билимдердин, жарандык (жаран таануучулук) компетенттүүлүктөрдүн топтомуна ээ болуунун, социумга жана инсанга карата калыптанган адеп-ахлактык-баалоо мамилесинин негизинде азыркы коомдо ыңгайлашууга жана натыйжалуу иштөөгө жөндөмдүү инсанды калыптандыруу болуп саналат.

«Адам жана коом» предметин окутуунун милдеттери

«Адам жана коом» предметин окутуунун милдеттери болуп окуучуларга когнитивдик (таанып-билүүчүлүк), ишмердүүлүк (өнүктүрүүчү) жана баалуулук (тарбиялык) тармактарда, алар мектепте предметти окуп-үйрөнүүнү аяктагандан кийин төмөнкү компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга жардам берүү эсептелет:

Когнитивдик милдеттер:

- ✓ Коом таануу терминологиясын жана түшүнүк аппаратын колдоно алат.
- ✓ Коомдук жашоону уюштуруунун жана өнүктүрүүнүн закон ченемдүүлүктөрүнүн мүнөзүн, жана азыркы замандагы глобалдык көйгөйлөрдүн табиятын түшүнөт.
- ✓ Гендердик ролдорду калыптандырууда тарыхый өзгөрүүлөрдү жана социалдык-саясий факторлорду түшүнүүсүн камтуу менен, табигый жана социалдык өз ара иштешүүнүн принциптерин түшүнөт, социалдык мейкиндиктин (ноосфера) жана социалдык убакыттын түзүлүшүнүн жана ишинин өзгөчөлүктөрүнө багыт ала алат.
- ✓ Локалдык, аймактык жана глобалдык коомчулуктардын деңгээлинде социалдык көп түрдүүлүккө багыт ала алат.
- ✓ Кыргызстандын экономикалык, укуктук жана саясий түзүлүшүнүн өзгөчөлүктөрүн түшүнөт, Кыргызстандын коомунун эволюциясынын негизинде жаткан себеп-натыйжа байланыштарды аныктай алат, ошондой эле бүтүндөй планетадагы бардык социалдык жараяндардын глобалдык өз ара көз карандылыгын баамдай алат.

Ишмердүүлүк милдеттер:

- ✓ Практикалык ишмердүүлүгүндө тексттик, сандык жана символикалык маалыматтарды (тексттерди, сүрөттөрдү, графикаларды, таблицаларды, диаграммаларды, карталарды ж.б.) колдонот.
- ✓ Реалдуу изилдөөлөрдү тажрыйбасын өткөрө алат (байкоо жүргүзүү, сурамжылоо, моделдөө, маалыматтардын ар кандай экинчи булактарын жана статистикалык маалыматтарды түшүндүрүү).
- ✓ Жашоодогу олуттуу жагдайларда, ишмердүүлүктүн ар кандай түрлөрүндө: таанып-билүү, эмгек, тиричилик, маданий, коммуникация чөйрөсүндө типтүү

маселелерди чечүү үчүн практикалык жана коомдук ишмердүүлүк көндүмдөрүн пайдаланат.

Баалуулук милдеттер:

- ✓ Социалдык шарттарга жана социалдык көрүнүштөрдүн көп түрдүүлүгүнө кызыгууну көрсөтөт.
- ✓ Жашоону жана кесипти өз алдынча аныктоого жана жеке дараметин ишке ашырууга кызыгат жана ал жөндөмдөрүн өнүктүрөт.
- ✓ Чечим кабыл алууда курчап турган дүйнө жөнүндө билимдердин маанилүүлүгүн түшүнөт.
- ✓ Жеке, коомдук жана кесиптик ишмердүүлүгүндө билимдерин жана көндүмдөрүн адекваттуу жана максатка ылайык пайдаланат.
- ✓ Практикада башка расалардын, диндердин, элдердин жана маданияттардын өкүлдөрүнө карата толеранттуулукту көрсөтөт.
- ✓ Гендердик тең укуктуулуктун баалуулугун тааныйт жана коргойт.
- ✓ Ар бир адамдын, коомдук топтордун жана өлкөлөрдүн бири-бирине карата укуктарын гана эмес, милдеттерин да түшүнөт.
- ✓ Гуманистик жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды карманганын көрсөтөт.

2.2. Предметтин түзүлүшүнүн методологиясы

10-11-класстар үчүн «Адам жана коом» предметтик стандарты мазмунун иштеп чыгуудагы жалпы илимий багыттарга жана жалпы дидактикалык (илимий, көрсөтмөлүүлүк, максаттуулук, системалык, аң-сезимдүүлүк жана активдүүлүк, жеткиликтүүлүк жана ырааттуулук) жана предметтик (гуманизация, плюрализация, демократиялуулук, практикага багытталгандык, социалдык жигердүүлүк) принциптерине негизделет жана алар коом таануу билим берүү максаттарына жетишүүгө мүмкүндүк берет.

«Адам жана коом» предметинин концепциясындагы бүтүндүк идеясына көбүрөөк деңгээлде жооп берген **негиз салуучу мамилелердин** ичинен төмөнкүлөр бөлүнүп көрсөтүлөт:

Тарыхый-диалектикалык мамиле, коомду жана инсанды тарыхый өнүгүүнүн диалектикалык өз ара байланышта (коомдук адам жана адамдык коом) болгон продуктусу катары түшүнөт. Бул мамиленин көңүл борборунда, коомдук мамилелердин системасында болгон адам турат.

Системалык мамиле, анын алкагында коомго жана инсанга карата бирдиктүү көз караш калыптанат, социумдун бардык элементтеринин жана социалдык жараяндардын өз ара байланышы жана өз ара көз карандылыгы, ошондой эле көп тараптуу жана гармониялуу өнүккөн инсандын ички дүйнөсүнүн бүтүндүгү туурасында түшүнүк калыптанат.

Түзүмдүк-функционалдык мамиле коомдун түзүлүштүк элементтерин жана анын система алдындагыларды изилдөөгө, коомдогу социалдык ролдорду жана жеке укуктарды жана милдеттерди жүзөгө ашыруудагы көйгөйлөрдү түшүнүүгө түрткү болот.

Проблемалык-аналитикалык мамиле анын алкагында коомдук жашоодогу олуттуу окуяларга карата окуучулардын жигердүү турмуштук көз карашы, социалдык жоопкерчиликти түшүнүүсү калыптанат, ошондой эле өзүнүн жеке социалдык тажрыйбасына ээ болуусу жана аны аңдап-түшүнүүсү актуалдаштырылат.

Укуктук мамиле окуучулардын туура укуктук аң-сезимин калыптандырууга жана жигердүү укуктарды колдонууга (өздүк укуктарын ишке ашыруу, социалдык катышуунун конгениалдуулугу, укук тартибин камсыздоого жардам) эскертүүлөрдү иштеп чыгууга багытталган.

Маданияттык мамиле мында коомдук жашоонун бардык чөйрөлөрүндө жамааттык жана жекече өз ара аракеттешүүлөрдүн негизин түзгөн, ошондой эле инсандын жана коомдун өз ара аракеттешүүсүнүн мүнөзүн аныктаган социалдык көрүнүш катары маданияттын феноменине басым жасалат.

Компетенттүүлүк мамиле көңүлүн коом таануучулук (жарандык) компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга топтойт, б.а. окуучулар өздөштүргөн билимдерин, билгичтиктерин, көндүмдөрүн, ишмердүүлүктүн ыкмаларын реалдуу социалдык-саясий жашоодо маанилүү жагдайларда практикалык маселелерди чечүү үчүн колдонууга даярдыгы.

«Адам жана коом» предметин окуудагы негиз салуучу принцип болуп **концентрациялык принцип** эсептелет, ал мазмундук тилкелерди төмөнкүдөй концептуалдык тартипте ачып көрсөтүүнү болжойт: *Жеке* (окуучу өзү, жакын чөйрөсү, үй-бүлөсү), *Коомдук* (окуу жамааты, жергиликтүү коомчулук, мамлекет), *Глобалдык* (аймак, эл аралык уюмдар жана институттар, адамзат). Принцип социалдык чындыкты таанып-билүүнүн айланасын бара-бара кеңейтүүнү, социалдык жараяндарга жана социалдык маселелерге кызыгууну арттырууну, билимди жөнөкөйдөн илимий-теориялык деңгээлге чейин татаалдатууну болжойт.

«Адам жана коом» предметин окутууда колдонулган негизги принциптер

Гуманизация – адамдарга урмат менен мамиле жасоону тарбиялоо, инсандын жеке баалуулугун жана жеке дараметин ишке ашыруу укугун таануу, расалык, этникалык же социалдык баалуулуктардын алдында жалпы адамзаттык баалуулуктардын артыкчылыгын таануу.

Плюрализм – социалдык айырмачылыктарга (пикирлерге, баалуулуктарга, салттарга, ишенимдерге) карата чыдамдуу мамилени тарбиялоо, көптүккө жана көп түрдүүлүккө оң мамилени калыптандыруу, чыр-чатактарды конструктивдүү чечүү көндүмдөрүн өнүктүрүү.

Демократиялуулук – баарлашууда жана социалдык өз ара аракеттешүүдө жөнөкөй жана жеткиликтүү болуу жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу, адамдарга карата текебердик мамиленин жоктугу.

Практикага багытталуу – жеке жигердүү жашоо көз карашын (коллективде жана мамлекетте конструктивдүү социалдык өз ара аракеттенүүнү түзө билүү, социалдык маанилүү чечимдерди кабыл алуу көндүмү, моралдык талаптарга жана укуктук ченемдерге ылайык өзүнүн жарандык жигердүүлүк билгичтигин көрсөтүү) калыптандыруу жана артикуляциялоо үчүн инсанга керек болгон практикалык билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өнүктүрүү.

Социалдык жигердүүлүк – коомдун жана мамлекеттин алдында турган милдеттерди чечүүгө карата инсандын баамдалган багыттарын калыптандыруу, демилге көрсөтүү; жарандык коомду өзгөртүүгө жана өнүктүрүүгө багытталган ишмердүүлүк көндүмдөрүн өнүктүрүү.

2.3.Предметтик компетенттүүлүктөр

«Адам жана коом» предметинин максаттарына жана милдеттерине ылайык үч предметтик компетенттүүлүк көрсөтүлгөн: *жарандык-укуктук, социалдык-экономикалык, баалуулук-багыттык.*

Жарандык-укуктук – чечилүүчү милдеттерге жана түзүлгөн жагдайларга жарандык-укуктук билимдерин жана көндүмдөрүн колдонуу жана ыңгайлаштыруу, өзүнүн жарандык позициясын ээлөө жана жактоо, өзүнүн жарандык демилгелерин жүзөгө ашыруу, укук тартибин сактоого көмөктөшүү жөндөмдүүлүгү.

Социалдык-экономикалык – коомдун социалдык-экономикалык жашоосуна байланыштуу жагдайларды, көрүнүштөрдү, маалыматтарды өз алдынча баамдоо, өзүнүн жүрүм-турумун жашоонун конкреттүү жагдайларына ылайыкташтыруу, экономикалык максатка ылайыктуулуктун, укуктук логиканын, эстетикалык ченемдердин негизинде чечимдерди кабыл алуу, командалык иштин алкагында коюлган максаттарды натыйжалуу чечүү жана көйгөйлөрдөн чыгуунун жолун табуу жөндөмдүүлүгү.

Баалуулук-багыттык – реалдуу дүйнөгө баалуулук катары мамиле жасоо, жеке максаттарды жана маанилерди аныктоо, өзүнүн жеке жашоосунда аларды долбоорлоо жана ишке ашыруу, өзүнүн жеке максаттарын жана умтулууларын башка адамдардын жана социалдык топтордун кызыкчылыктары менен айкалыштыра билүү, алынган маалыматты сынчыл баамдоо жөндөмдүүлүгүн иштеп чыгаруу жөндөмдүүлүгү.

2.4. Негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн байланышы

Кыргыз Республикасынын орто жалпы билим берүүсүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты төмөнкү үч компетенттүүлүктү негизги катары карайт: *маалыматтык, социалдык-коммуникациялык, өз алдынча уюштуруу жана маселелерди чечүү*.

Маалыматтык компетенттүүлүк – окуучулардын керектүү маалыматты чогултуу, аны менен иштөө, сактоо жана пайдаланууну ишке ашыруу компетенттүүлүгүн камтыйт. Окуучу маалымат менен иштөө маданиятын өздөштүрөт: жетпеген маалыматты максатуу издеп, кээ бир үзүндүлөрдү салыштырышат, жалпылаган талдоо жана гипотеза түзүү көндүмдөрүнө ээ болушат. Жалпы мазмундан негизги ойду бөлө алат.

Социалдык-коммуникациялык компетенттүүлүк – өз умтулууларын социалдык топтун жана башка адамдардын кызыкчылыктары менен айкалыштырууга, башка адамдардын ар түрдүү көз караштарын таануунун жана баалуулуктарына (диний, этникалык, кесиптик, инсандык) сый мамиленин негизинде өз көз карашын маданияттуу далилдөөгө окуучулардын даярдыгы. Керектүү маалыматты маектешүү (диалог) аркылуу алуу, аны социалдык, кесиптик, инсандык көйгөйлөрүн чечүү үчүн оозеки, жазуу түрүндө берүү даярдыгы. Маселелерди чечүү үчүн башка адамдардын жана социалдык институттардын ресурстарын пайдаланууга мүмкүнчүлүк берет.

Окуучу сүйлөшүүнүн (коммуникациянын) диалогдук формасын билет, өз көз карашын далилдүү айта алат; жанындагы адамды түшүнөт, угат, өзүнүн оюнан айырмаланган көз карашка толеранттуу мамиле жасашат.

«Өз алдынча уюштуруу жана маселелерди чечүү» компетенттүүлүгү – окуучунун маалыматта, окуу жана турмуштук кырдаалдарда ар түрдүү ыкмаларды пайдалануу менен өз алдынча же башка адамдар менен өз ара аракеттенүүдө карама-каршылыкты табуу, ошондой эле кийинки аракеттер жөнүндө чечимдерди кабыл алуу даярдыгы. Окуучу өзүнүн көз карашын ар түрдүү ойлорду эске алуу менен иретке келтирет, чыр-чатактарды чече алат.

«Адам жана коом» предметинин алкагында негизги компетенттүүлүктөр менен предметтик компетенттүүлүктөр аларды өнүктүрүү жана тереңдетүү менен (1-таблица) тыгыз байланышта.

10-11-класстар үчүн «Адам жана коом» предметинин негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрүнүн байланышы

1-таблица

Негизги компетенттүүлүктөр	Предметтик компетенттүүлүктөр		
	Жарандык-укуктук	Социалдык-экономикалык	Баалуулук-багыттык
Маалыматтык / Социалдык чөйрө менен өз ара аракеттешүүнүн ар кандай	Ар кандай жагдайларда эсептеп чыгаруу жана тилдик билгичтиктерин,	Жагдайларга жана маселелерге карата экономикалык, социологиялык жана политологиялык	Маалымат булактарынын сапатын, маалымат берүүдө колдонулган тилдин

Негизги компетенттүүлүктөр	Предметтик компетенттүүлүктөр		
	Жарандык-укуктук	Социалдык-экономикалык	Баалуулук-багыттык
куралдарын пайдалануу жөндөмдүүлүгү/	анын ичинде терминологияны, саясий лексиконду, ошондой эле божомолдоо жана моделдөө көндүмдөрүн колдоно алат. Өзүнүн медиатексттерин түзүү көндүмдөрүнө ээ, коомдук-саясий маалыматты түзүмдөштүрөт жана системалаштырат, өзүнүн жарандык жана саясий укуктарын жана милдеттерин, мамлекетти башкарууда жарандык катышуунун ролун талдай алат.	билимдерин пайдаланат жана ыңгайлаштырат. Так маалыматты жалган маалыматтан айырмалай билет, социалдык ишмердүүлүктү пландаштыруу жана ишке ашыруу үчүн зарыл маалыматты издөө көндүмүнө ээ. Коомдун социалдык жана экономикалык чөйрөлөрүндө өз ара байланыштарды, коомдун өнүгүүсүнө интеграция жана глобалдаштыруу, илимий-техникалык прогресс процесстеринин таасирин талдай алат.	сапатын, сунушталган маалыматтардын жана интерпретациялардын тууралыгын баалайт. Өзү жашаган коомго, анын түзүлүшүнө, маданиятына, формалдуу жана формалдуу эмес эрежелерге жана тилектерге карата жеке көз карашы бар.
Социалдык-коммуникациялык / Башка адамдар менен өз ара аракеттешүү жөндөмдүүлүгү/	Өзүнүн жарандык көз карашын билдирет, эмоцияларын натыйжалуу башкарат, сүйлөшүүлөрдү ийгиликтүү жүргүзүү көндүмдөрүн көрсөтөт, өзүнүн жасаган иштерин сынчыл баалайт.	Туура эмес ой-пикирлерди жеңүүнүн негизинде башка адамдар менен натыйжалуу мамилелерди түзөт, командада конструктивдүү иштейт, жеке кызыкчылыктардын жана коомдук пайданын ортосунда компромисс табат. Авторлоштукта медиабилдирүүлөрдү жаратуу көндүмүн көрсөтөт.	Жалпы адамзаттык баалуулуктарды жана тендикти таанууга негизделген жигердүү жашоо көз карашын ээлейт, маданияттар ортосундагы толеранттуулукту көрсөтөт (башка пикирдеги, улуттагы, ишенимдеги жана ошондой эле гендердик иденттүүлүктөн көз карандысыз маданияттагы,

Негизги компетенттүүлүктөр	Предметтик компетенттүүлүктөр		
	Жарандык-укуктук	Социалдык-экономикалык	Баалуулук-багыттык
			адамдарды урматтайт). Медиамейкиндикте этиканы сактайт.
Өз алдынча уюштуруу жана маселелерди чечүү / Адамдын өз жашоосун пландаштыруу, башкаруу жана өз алдынча аракеттенүү жөндөмдүүлүгү	Өзүнүн жарандык укуктары менен колдонот, узак мөөнөттүү жана кыска мөөнөттүү жашоо пландарын курат, өз алдынча башкарууга, жааматтардагы волонтердук иштерге катышат.	Пайда болгон окуу жана турмушта жагдайларды чечүү үчүн жеткиликтүү ресурстарды пайдаланат. Жеке, социалдык-экономикалык жана глобалдык жагдайлардын контекстинде өзүнүн аракеттерин жана чечимдерин коомдук ченемдер, социалдык жана экономикалык институттар менен шайкеш келтирет.	Инсандык жана кесиптик ийгиликтүү өнүгүүнүн перспективаларын түшүнөт жана баалайт, инсандык ийгиликтүү өсүү үчүн жеке чечимдерди кабыл алуу даярдыгын жана билгичтигин көрсөтөт.

2.5.Мазмундук тилкелер. Окуу материалын мазмундук тилкелер жана класстар боюнча бөлүштүрүү

Мазмундук тилкелер предметтин негизги компоненттерин аныктайт, бардык бөлүмдөр жана темалар аркылуу өтүүчү анын мазмунунун, негизги түшүнүктөрүнүн өзөгү болуп саналат. 10-11-класстар үчүн «Адам жана коом» предметинин мазмундук тилкелери төмөнкүлөр:

- Инсан социалдык мейкиндикте жана социалдык убакытта.
- Маданияттын көп түрдүүлүгү.
- Экономикалык-саясий өнүгүү.

1-мазмундук тилке. Инсан социалдык мейкиндикте жана социалдык убакытта

Бул тилкенин мазмуну, биринчи кезекте, окуучуларды социалдык мейкиндикте жана социалдык убакытта багыт алуу жана аракеттенүү көндүмдөрүнө үйрөтүүнү

көздөйт, маселен, коомдук функцияларды системалык түрдө аткарууга, символикалык капитал (кадыр-барк, урмат, билим) топтоо, долбоордук ишмердүүлүк, «жергиликтүү коомчулуктун» жашоосуна ыктыярдуу катышуу, тарыхый калыптанган гендердик ролдордун жана эмгектин гендердик бөлүштүрүсүн эске алуу менен кесип тандоо. Ошондой эле окуучулар коомдогу мейкиндиктик-убакыттык өз ара байланыштар, социалдык түзүм, социалдык көрүнүштөрдүн, жараяндардын жана мыйзам ченемдүүлүктөрдүн таркалышы, коомдун жана инсандын экономикалык, маданий жашоосуна таасирин тийгизген тарыхый окуялар туурасында түшүнүк алышат.

2-мазмундук тилке. Маданияттын көп түрдүүлүгү

Бул мазмундук тилке окуучулардын коомдун жашоосунда маданияттын маанисин анын ар түрдүү аспектилерде көрүнүшүн: коомдун өнүгүүсүндө илимдин жана технологиялардын мааниси; руханий баалуулуктарды жана моралдык ченемдерди жаратуу; инсандын өнүгүүсүнө жана коомдук прогресске кооздуктун таасирин түшүнүүсүн камсыздайт. Ошондой эле бул мазмундук тилке Кыргызстандын жана бүтүндөй Дүйнөнүн улуттук, этникалык, диний көп түрдүүлүгү, жалпы адамзаттык баалуулуктар жана маданияттардын плюрализи жөнүндө түшүнүгүн калыптандырууга багытталган.

3-мазмундук тилке. Экономикалык-саясий өнүгүү

Бул мазмундук тилкенин максаты болуп окуучуларга саясий, экономикалык, укуктук жана демографиялык жараяндар коомдун жана инсандын өнүгүүсүнө ошондой эле түзүлүштүк теңсиздиктин пайда болуусуна кандай таасир тийгизерин көрсөтүү; окуучуларга саясий, экономикалык жана социалдык көйгөйлөрдүн пайда болуу себептерин жана механизмдерин, аларды чечүү жана чыр-чатактарды токтотуу, социалдык-экономикалык көйгөйлөрдүн гендердик аспектилерин жана алардын саясий маанисин камтуу менен талдай билүүгө жардам берүү; окуучуларда бюджетти пландаштыруу, каржылык тобокелдерди аныктоо, рационалдуу жана экологиялык керектөө көндүмдөрүн калыптандыруу эсептелет.

Окуу материалын мазмундук тилкелер жана класстар боюнча бөлүштүрүү 2-таблицада көрсөтүлгөн.

Окуу материалын мазмундук тилкелер жана класстар боюнча бөлүштүрүү

2-таблица

Мазмундук тилкелер	10-класс	11-класс
Инсан социалдык мейкиндикте жана социалдык убакытта	<p>Адам, индивид, жекечелик. Адамдын керектөөлөрү жана мүмкүнчүлүктөрү. Адамдын дүйнөнү жана өзүн таануусу. Социалдык түзүлүш, коомдук адам (үй-бүлө, класс, гендер, этнос, улут, муун). Тарыхый калыптанган жана коомдук конструкцияланган гендердик ролдорду эске алуу менен инсандын социалдык макамы жана социалдашуусу.</p>	<p>Социалдык айырмачылыктар жана социалдык чыр-чатактар. Заманбап коомдогу үй-бүлө. Үй-бүлөнүн түзүлүшүнүн жана формасынын тарыхый мүнөзү жана үй-бүлөлүк ролдордун өзгөрүлмөсү. Өзү өзү баалоо, инсандын кесиптик өзүн өзү аныктоосу. Этникалык жалпылыктар, заманбап экстремизм жана терроризм, тынчтыкты куруу көйгөйлөрү.</p>
Маданияттын көп түрдүүлүгү	<p>Инсандар аралык мамилелер. Баарлашуу жана натыйжалуу жүрүм-турум. Социалдык ченемдер, чектен чыккан жүрүм-турум, коомдогу социалдык көзөмөл. Кыргызстандагы социалдык көзөмөлдөө механизмдери. Коомдун маданияты жана анын бөлүктөрү: гендердик иреттүүлүк, мораль, баалуулуктар, субмаданияттар жана контрмаданияттар, жаштар субмаданияттары. Кыргызстандын коомунун маданиятынын өзгөчөлүктөрү. Жалпы адамзаттык баалуулуктар жана адам укуктары.</p>	<p>Адамдык жана жеке нарктуулук, жашоо баалуулуктары. Дүйнөдөгү диний көп түрдүүлүк. Кыргызстандагы диний жагдай. Илим, билим берүү, искусство. Илимий-техникалык прогресс, ИТР, компьютердик революция. Дүйнөнүн цивилизациялык көп түрдүүлүгү жана маданияттар арасындагы толеранттуулук.</p>
Экономикалык-саясий өнүгүү	<p>Экономикалык жыргалчылыкты өндүрүү жана керектөө («жашыл» өндүрүш жана керектөө). Социалдык-экономикалык өнүгүүнүн жана эмгекти</p>	<p>Экономикалык туруксуздук. Инфляция жана жумушсуздук. Түзүлүштүк теңсиздик түшүнүгү, түзүлүштүк теңсиздиктин гендердик жана аймактык аспектилери.</p>

Мазмундук тилкелер	10-класс	11-класс
	<p>бөлүштүрүүнүн гендердик аспектиси.</p> <p>Каржылык сабаттуулук.</p> <p>Керектөөчүнүн экономикасы: үй-бүлөлүк бюджет, үнөмдөлгөн акча, камсыздандыруу.</p> <p>Мамлекет жана экономика.</p> <p>Кыргыз Республикасынын Конституциясы.</p> <p>Жаран, анын укуктары (жарандык, экономикалык, ишеним эркиндиги, социалдык, саясий, маданий) жана милдеттери.</p> <p>Мамлекет жана жарандык коом.</p> <p>Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана Кыргызстанда өзүн-өзү уюштуруунун өзгөчө түрлөрү (жамааттар, трайбалар, ашар, курултай, махалля.)</p> <p>Коомдук өнүгүүнүн көйгөйлөрү.</p> <p>Укук ченемдүү жүрүм-турум жана юридикалык жоопкерчилик.</p>	<p>Кыргызстанда жакырчылык жана миграция көйгөйлөрү.</p> <p>Салыктар, мамлекеттик бюджет, бюджеттик саясат, акча саясаты.</p> <p>Саясий система, бийлик, демократия жана аны жүзөгө ашыруунун түрлөрү (демократиялык шайлоо, саясий партиялар).</p> <p>Коррупция.</p> <p>Медиа-сабаттуулук жана маалыматтык коопсуздук.</p> <p>Дүйнөлүк экономика жана интеграция.</p> <p>Эл аралык укук. Адамдын жана жарандын укуктарын жүзөгө ашыруу маселелери.</p> <p>Адамдын жана жарандын укуктарын ишке ашыруу көйгөйлөрү жана басмырлоо суроолору.</p> <p>Кыргызстандагы гендердик жана үйдөгү зордук-зомбулук көйгөйлөрү.</p> <p>Азыркы замандын глобалдык көйгөйлөрү.</p> <p>Коомдун туруктуу өнүгүүсү.</p>

2.6. Предметтер аралык байланыштар. Тематикалык өтмө тилкелер

Предмет аралык байланыштар – бул тектеш предметтердин окуу материалынын түзүлүшүнө жана тандоого таасир тийгизген окутуу принциби, окуучулардын билимдеринин системалуулугун күчөтүү менен окутуу методдорун активдештирет, окуу жараянында компетенттүүлүк багытты ишке ашырууну камсыздоо менен окутууну уюштуруунун ар кандай формаларын колдонууга багыт берет. 10-11-класстар үчүн «Адам жана коом» предметинде предметтер аралык байланыштардын өз ара жакын жактары жана жалпы категориялары 3-таблицада чагылдырылган.

10-11-класстар үчүн «Адам жана коом» предметиндеги предметтер аралык байланыштар

3-таблица

Предметтер	Өз ара байланыш тармактары жана жалпы категориялар
Дүйнөлүк тарых	<p>Адамзат коомунун калыптануусунун тарыхы. Чыгышта жана Европада мамлекеттердин түптөлүшү. Чыгыштын жана Европанын өлкөлөрүндөгү диндер. Борборлоштурулган мамлекеттердин түптөлүшү. Демократиялык мамлекеттердин түптөлүшү. Саясий партиялардын пайда болушу жана мамлекеттеги саясатка алардын таасири. Орто кылымдын тарыхы. Дүйнөлүк диндер. Диний ишенимдердин өзгөчөлүктөрү. Христиандыктын, буддизмдин, исламдын келип чыгышы жана таркалышы. Чиркөө уюму. Соңку тарых Индустриалдык доордогу социалдык топтор жана социалдык мамилелер. Индустриалдык коом. Коомдук мамилелердин системасында коомдун түзүмү. Гендердик иреттүүлүк жана мамлекеттик түзүлүш. Гендердик ролдордун өзгөрүлмөсү жана тарыхый мүнөзү. Өлкөлөрдүн аймактардын өнүгүүсүнүн, географиялык ачылыштардын жана изилдөөлөрдүн тарыхый-маданий аспектилери. Глобалдык көйгөйлөр.</p>
Кыргызстан тарыхы	<p>Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн түптөлүшү жана саясий жигердүүлүк. Мамлекеттин символдору. Коомдук жашоодогу социалдык көйгөйлөр. 90-жылдардагы улуттар аралык жаңжалдар. Кыргызстандагы реформалар. Жаңы Конституцияны кабыл алуу. 90-жылдардагы Кыргызстандагы саясий система. Кыргызстан эл аралык коомдоштукта. Кыргызстандын тышкы саясаты.</p>
Кыргыз адабияты жана дүйнөлүк адабият, тилдер	<p>Турмушка эстетикалык жактан баа берүүнүн чен-өлчөмдөрү. Геомаданий мейкиндик. Адабият жана музыка булактары. Көркөм-географиялык сүрөттөөлөр. Образдык кабыл алуу, элестетүү. Бардык маалыматтардын мейкиндиктик интерпретациясы.</p>

Предметтер	Өз ара байланыш тармактары жана жалпы категориялар
	<p>Универсалдуу категориялар жана баалуулуктар (жакшылык, башка маданияттарды урматтоо, сүйүү, адилеттүүлүк, толеранттуулук ж.б.). Эстетикалык тарбия. Гуманистикалык жана маданияттык негиз. ЮНЕСКОнун адамзаттын бүткүл дүйнөлүк табигый жана маданий мурастарынын объектилери.</p>
Математика	<p>Операциялык-ишмердүүлүк чөйрөсү: -функцияларды, тике жана тескери пропорционалдык көз карандылыктарды, алардын графиктерин, вектордук чоңдуктарды ж.б. колдонуу. -эсептөөчү-эсептеп чыгаруучу, өлчөөчү, сүрөт тартуучу-графикалык ишмердүүлүк. -моделдөө.</p>
Биология	Адамдын эволюциясы
География	<p>Өлкөлөрдүн көп түрдүүлүгү. Дүйнөнүн саясий картасы. Дүйнө өлкөлөрүнүн мамлекеттик түзүлүшү. ЮНЕСКОнун адамзаттын бүткүл дүйнөлүк табигый жана маданий мурастарынын объектилери. Дүйнөлүк жаратылыш ресурстары. Калктын жайгашуусу. Дүйнөлүк чарбанын тармактарынын жайгашуусу. Аймактык теңсиздик. Геомаалыматтык технологиялар. Жогорку, калдыксыз, энергияны үнөмдөөчү технологиялар. Жаратылыштын жана коомдун өз ара аракеттенүүсү. Жаратылышты пайдалануу. Айлана-чөйрөнү булгоо.</p>
Этика	<p>Кылымдар аралыгында этика кандайча өзгөргөн? Этикалык маданият.</p>
Информатика	<p>Компьютердик технологияларды жана мультимедияларды пайдалануу: -көрсөтмө куралдарды көрсөтүү; -маалыматтык окутуу; -презентацияларды даярдоо; -«Адам жана коом» предмети боюнча окуучулардын өз алдынча ишин уюштуруу; -окуучулардын жетишкендиктерин баалоо.</p>

3 – БӨЛҮМ. БИЛИМ БЕРҮҮ НАТЫЙЖАЛАРЫ ЖАНА БААЛОО

3.1. Күтүлүүчү натыйжалар жана көрсөткүчтөр

Окуп-үйрөнүүнүн натыйжалары билим берүүнүн сапатынын негизги чен-өлчөмдөрү (критерийлери) болуп саналат. Окуучулар жылдын аягында жетишкен натыйжалары жана натыйжаларды текшерүү үчүн көрсөткүчтөр 4-жана 5-таблицада көрсөтүлгөн. Ар бир натыйжага карата көрсөткүчтөр жазылган, алар натыйжаларды кантип текшерүү керектиги туурасында сунуш-көрсөтмөлөр болуп саналат. Документте келтирилген көрсөткүчтөрдүн бардыгын дароо колдонуу талап кылынбайт, мугалим зарыл деп эсептегендерди гана колдонууга болот.

Стандартта көрсөтүлгөн индекстер

Стандарттын натыйжаларынын индекси бар. Индекс класс, мазмундук тилкелер, компетенттүүлүк жана натыйжанын номуру тууралуу маалыматты камтыйт.

Натыйжалардын таблицаларында белгилөөлөрдүн идентификатору:

1-цифра – класс (X, XI)

2-цифра – мазмундук тилке: 1. Инсан социалдык мейкиндикте жана социалдык убакытта; 2. Маданияттын көп түрдүүлүгү; 3. Экономикалык-саясий өнүгүү

3-цифра – компетенттүүлүк: А) Жарандык-укуктук; Б) Социалдык-экономикалык; В) Баалуулук-багыттык

4-цифра – натыйжа

Мисалы: **X.1.Б.2.** (белгиленген)

1-цифра – класс (X, XI)

2-цифра – тематикалык (мазмундуу) тилке: **1. Инсан социалдык мейкиндикте жана социалдык убакытта;** 2. Маданияттын көп түрдүүлүгү; 3. Саясий-экономикалык өнүгүү

3-цифра – компетенттүүлүк: А) Жарандык-укуктук; Б) Социалдык-экономикалык; В) Баалуулук-багытталган

4-цифра – натыйжа: **2. Социалдаштыруу процессинин инсандын өнүгүүсүнө таасирин баалайт**

Натыйжалар жана көрсөткүчтөр «Адам жана коом» (10-класс)

4-таблица

Компетенттүүлүктөр		
А) Жарандык-укуктук	Б) Социалдык-экономикалык	В) Баалуулук-багыттык
1. Инсан социалдык мейкиндикте жана социалдык убакытта		
X.1.A.1. Коммуникациялык жана маалыматтык	X.1.B.2. Инсандын өнүгүүсүнө социалдаштыруу	X.1.B.3. Адамдардын билим алууга жана өзүн таанууга

Компетенттүүлүктөр		
А) Жарандык-укуктук	Б) Социалдык-экономикалык	В) Баалуулук-багыттык
<p>алмашуу жараянында пайда болгон коркунучтарды түшүнөт</p> <ul style="list-style-type: none"> • Заманбап маалыматтык коомдун өнүгүүсүндө маалыматтын маңызын жана маанисин түшүндүрөт. • Гендердик теңдик жана көп түрдүүлүк баалуулуктарын камтуу менен жарандык баалуулуктарды түшүнүү жана кабыл алуу үчүн жарандык-укуктук ченемдер маалыматын табат жана талдайт. • ММКларда жана Интернетте таркалган маалыматта жана жарнакта карама-каршылыктарды табат жана далилдейт. • Жеткиликтүү маалыматтын көлөмү өтө тез өсүүсүнүн адамга тийгизген натыйжасын аныктайт. 	<p>процессинин таасирин баалайт</p> <ul style="list-style-type: none"> • Коомдо адамдардын жүрүм-туруму кандай болушу керектиги туурасында ой жүгүртөт. • Адамдардын өнүгүүсүнө жана жүрүм-турумуна социалдык жана биологиялык факторлордун таасирин конкреттүү мисалдар менен, эң алгач гендердик ченемдерди социалдык конструкциялоонун мисалында көрсөтөт. • Үй-бүлө, гендердик ролдор, этнос, улут, муун, жаштар топтору адамдардын өнүгүүсүнө жана жүрүм-турумуна кандай таасир этерин талдайт. • Үй-бүлөдө жана коомдо гендердик ролдорго карата эң көп таркалган көз караштарды салыштырат, алардын объективдүү себептерин табат. 	<p>умтулуусун алардын жашоодогу ийгилиги менен салыштырат</p> <ul style="list-style-type: none"> • Өзүнө жана башкаларга мүнөздөмө берет. • Өзүнүн кызыкчылыктарын, керектөөлөрүн жана мүмкүнчүлүктөрүн коомдун кызыкчылыктары жана керектөөлөрү менен салыштырат. • Адамдын жашоодогу ийгилигин түзүүчүлөрдү аныктайт жана схема түрүндө көрсөтөт. • Өзүнүн келечектеги билим алуу жана эмгек ишмердүүлүгүн жеке аныктоо планын түзөт.
2.Маданияттын көп түрдүүлүгү		
<p>Х.2.А.4. Тең укуктуулукка, социалдык адилеттүүлүккө умтулуусун көрсөтөт</p> <ul style="list-style-type: none"> • Жалпы адамзаттык жана улуттук баалуулуктардын окшоштуктарын жана айырмачылыктарын сүрөттөйт жана аларды айкалыштыруунун ыкмаларын сунуштайт. 	<p>Х.2.Б.5. Коомдо адамдардын бирге жашоосунда эрежелердин ролун талдайт</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ар кандай социалдык топтордо, социалдык тармактарда баарлашуунун көйгөйлөрүн мүнөздөйт. • Мыйзамдар жана эрежелер эмне үчүн керектигин түшүндүрөт. • Кыргызстандын аймагында жашаган элдердин маданиятындагы 	<p>Х.2.В.6. Коомдо жаштардын руханий багыттары жөнүндө ой жүгүртөт</p> <ul style="list-style-type: none"> • Адамдардын кандайдыр бир субмаданиятка таандыгынын себеп-натыйжа байланыштарын аныктайт жана түшүндүрмө берет. • Маданий продукциянын азыркы

Компетенттүүлүктөр		
А) Жарандык-укуктук	Б) Социалдык-экономикалык	В) Баалуулук-багыттык
<ul style="list-style-type: none"> • Инсандар арасында мамилелерде теңдиктин жана урматтоонун принциптерин сактайт. • Өзүнүн мамлекети, анын тарыхы, маданияты, тили, каада-салттары жөнүндө презентацияларды түзүүгө жана жайгаштырууга (анын ичинде Интернет тармагында) катышат. • Калктын аялуу топторуна карата боорукердик, ырайымдуулук жана камкордукду көрсөтөт, аларга колунан келген жардамын берет. 	<p>формалдуу жана формалдуу эмес эрежелерди салыштырат</p> <ul style="list-style-type: none"> • Укуктук ченемдердин жана салттардын ортосундагы ошондой эле гендердик ролдорго коюлган талаптардын айырмачылыктарын түшүндүрөт. • Туура эмес жүрүм-турумдарды түшүндүргөн көз караштарды жана социалдык көзөмөлдүн ар кандай каражаттарынын ага таасирин салыштырат. 	<p>керектөөчүсүнүн өзгөчөлүктөрүн мүнөздөйт.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Жашоонун кандай чындыктары инсандын руханий калыптануусуна тоскоол болгондугун топтордо талкуулайт жана аларды жеңип чыгуунун ар кандай ыкмаларын сунуштайт. • Кандайдыр бир жагдайларда адамдардын жана өзүнүн жасаган иштерин ойлонот, жана алар эмне менен шартталгандыгын аныктайт: жекече өзгөчөлүктөр мененби же социалдык шарттар мененби?
3. Экономикалык-саясий өнүгүү		
<p>Х.3.А.7. Ар бир жарандын кызыкчылыктары үчүн мамлекеттин жана укуктун маанисин ойлонот</p> <ul style="list-style-type: none"> • Жарандык коомдо мыйзамдын үстөмдүгүнүн мааниси жөнүндө ой жүгүртөт. • Жагдайлык көнүгүүлөрдө адам укуктары чөйрөсүндө көйгөйлөрдү чечүүнүн укук ченемдүү жолдорун тандайт. • Адам коом жана мамлекет алдында милдеттерин аткаруусунун зарылдыгын негиздейт. 	<p>Х.3.Б.8. Коомдогу экономикалык өз ара мамилелерди талдайт</p> <ul style="list-style-type: none"> • Экономикалык жыргалчылыктарды жаратуудагы өз ара байланыштарды гендердик жана аймактык бөлүнүүнү камтуу менен схема түрүндө көрсөтөт жана сүрөттөйт. • Суроо-талап, сунуш, баалар жана атаандаштык керектөөчүлөрдүн жана өндүрүүчүлөрдүн иш-аракеттерине кандай таасир тийгизерин түшүндүрөт. • Үй-бүлөлүк бюджетти түзөт, «Үй-чарбачылыгынын бюджетти мамлекеттин өнүгүүсүнүн социалдык-экономикалык 	<p>Х.3.В.9. Экономикадагы жана саясаттагы адеп-ахлактык-этикалык ченемдерди жактагандыгын көрсөтөт</p> <ul style="list-style-type: none"> • Эмне үчүн өндүрүштүн экологизация принцибин сактоо зарыл экенин, бүтүндөй дүйнө боюнча ишканаларга кандай талаптар коюларын түшүндүрөт. • Этикалык керектөөнүн принциптерин иштеп чыгат, үй-чарбалары чыгарган таштандылардын санын

Компетенттүүлүктөр		
А) Жарандык-укуктук	Б) Социалдык-экономикалык	В) Баалуулук-багыттык
<ul style="list-style-type: none"> Жаран эмне үчүн мыйзамды сакташы керектигин түшүндүрөт; инсандын мыйзамсыз иш-аракеттеринин коркунучтуу кесепеттерин көрсөтөт. 	<p>деңгээлин кандайча чагылдырат?» темасында чакан эссе жазат.</p> <ul style="list-style-type: none"> Үнөмдөлгөн каражаттар жана камсыздандыруу адамдардын бакубатчылыгын кандайча жогорулатарын түшүндүрөт. 	<p>төмөндөтүү боюнча план иштеп чыгат.</p> <ul style="list-style-type: none"> Бизнестин жана саясаттын этикалык ченемдери тууралуу ой жүгүртөт.

Натыйжалар жана көрсөткүчтөр «Адам жана коом»(11-класс)

5-таблица

Компетенттүүлүктөр		
А) Жарандык-укуктук	Б) Социалдык-экономикалык	В) Баалуулук-багыттык
1.Инсан социалдык мейкиндикте жана социалдык убакытта		
<p>XI.1.A.1. Кыргызстанда туруктуулукту сактоого жана өнүктүрүүгө өзү кандай салым кошо аларын аныктайт</p> <ul style="list-style-type: none"> Жарандык коомчулук жана саясий бирикме катары коомчулуктун этномаданий мүнөздөмөсү менен байланышкан «этностон» айырмаланып «улут» түшүнүгүн айырмалайт. Улутчулдук жана геноцид көрүнүштөрүн талкуулоодо бирдей көз карашты ээлейт. Заманбап «мамлекет-улуттун» пайда болуусунун тарыхый мүнөзүн жана алардын жарандуулук, жарандык укук жана милдеттер түшүнүктөрү менен байланышын түшүнөт. Кыргыз Республикасындагы диний 	<p>XI.1.B.2. Цивилизациялык өнүгүүнүн, глобалдаштыруунун жана глобалдык көйгөйлөрдүн мейкиндиктик-убакыттык аспектилерин талдайт</p> <ul style="list-style-type: none"> Коомдук-тарыхый өнүгүүнү талдоого карата ар кандай багыттарды салыштырат, салттуу, индустриалдык жана постиндустриалдык коомдун мүнөздүү белгилерин аныктайт. Кыргызстанда глобалдаштыруунун позитивдүү жана негативдүү таасири жөнүндө ой жүгүртөт. Глобалдаштырууга каршы кыймылдар 	<p>XI.1.B.3. Инсандык өнүгүүгө жана социалдык көп түрдүүлүктөрдү кабыл алууга карата позитивдүү мамилесин көрсөтөт</p> <ul style="list-style-type: none"> Дискуссияларда жана чыр-чатактуу жагдайларда жеке кызыкчылыктарын коргоонун конструктивдүү жолдорунун мисалдарын келтирет. Этникалык, диний жана стратификациялык айырмачылыктар менен байланыштуу көйгөйлөрдү позитивдүү чечүүгө карата ак ниеттүү мамилесин көрсөтөт. Өзүнүн мындан аркы билим алуусунун пландарын жана эмгек ишмердүүлүгүнүн перспективаларын долбоорлойт.

Компетенттүүлүктөр		
А) Жарандык-укуктук	Б) Социалдык-экономикалык	В) Баалуулук-багыттык
<p>бирикмелердин өзгөчөлүгүн жана укуктук макамын аныктайт; диний экстремизмдин коркунучу эмнеде экенин түшүндүрөт.</p> <ul style="list-style-type: none"> Терроризмдин келип чыгышына жана коркунучуна байланыштуу себептердин тизмесин түзөт. Төмөнкү темаларда ой жүгүртөт: «Кыргызстанда улуттар аралык жана диндер аралык тынчтыкты колдоо үчүн биз эмне кыла алабыз?», «Терроризмди жана экстремизмди болтурбоо үчүн биз эмне кыла алабыз?» 	<p>тууралуу жеке пикирин билдирет.</p> <ul style="list-style-type: none"> Глобалдык көйгөйлөрдүн коркунучтарын аныктайт, глобалдык маселелердин ортосундагы өз ара байланыштарды схема түрүндө көрсөтөт. Глобалдык көйгөйлөрдүн тизмесинен Кыргызстан үчүн эң актуалдууларын тандайт, алардын келип чыгуу жана өзгөрүү себептерин талдайт. 	<ul style="list-style-type: none"> Инсандык касиеттерди, жөндөмдүүлүктөрдү, эмгектин жана кесиптик кызыкчылыктардын мотивин өз алдынча баалайт Заманбап үй-бүлөнүн өзгөчөлүктөрүн талдайт жана инсандын өзүн ийгиликтүү ишке ашырууда анын маанисин аныктайт.
2.Маданияттын көп түрдүүлүгү		
<p>XI.2.A.4. Өз коомунун жашоосуна жигердүү жарандык катышуунун маанилүүлүгүн түшүнөт</p> <ul style="list-style-type: none"> Өз коомунда туш болушу мүмкүн болгон көйгөйлөрдүн тизмесинен (мектеп, район, шаар, айыл), өзү катыша ала тургандарын тандайт, жана бул учурда жеке өзү эмне кыла аларын көрсөтөт. Инсан жана коом үчүн маданиятсыздыктын, кылмыштуулуктун, баңгиликтин, маданияттан четтөөнүн масштабдарынын өсүшүнүн себептери жана алардын натыйжалары жөнүндө ой жүгүртөт. Долбоордук иштерге катышат, маданиятка, адамдын руханий өнүгүүсүнө коркунуч жараткан маселелерге өкмөттүн көңүлүн буруу боюнча иш- 	<p>XI.2.B.5. Маданияттын жана коомдун өз ара байланыштарын талдайт</p> <ul style="list-style-type: none"> Дүйнөлүк диндердин адамдардын тиричилигине, салттарына жана маданиятына таасирин мүнөздөйт. Азыркы коомдун маданиятында илимдин, маданияттын жана искусствонун маңызын жана маанисин түшүндүрөт. Илимий-техникалык прогрессти адамзатка зыян келтирүү менен колдонууга карата кооптонууларын негиздейт. Ар кандай массалык коммуникация каражаттарынын адамдарга жана 	<p>XI.2.B.6. Инсандык жана маданий баалуулуктарды кабыл алууга карата позитивдүү мамилесин көрсөтөт</p> <ul style="list-style-type: none"> Жеке пикирин билдирет жана аны далилдер менен коргой алат. Илимде, искусстводо, массалык маалымат каражаттарында этика маселелери тууралуу ой жүгүртөт. Маданияттар аралык толеранттуулукту көрсөтөт, өзүнүкүнөн айырмаланган маданий салттарга кандай мамиле кылуу керек деген суроонун үстүндө ойлонот. Коом үчүн плюрализмдин пайдалуулугун түшүндүрөт; көз караштардагы айырмачылыктарга чыдамдуу мамиле жасайт.

Компетенттүүлүктөр		
А) Жарандык-укуктук	Б) Социалдык-экономикалык	В) Баалуулук-багыттык
аракеттердин планын түзөт; аларды чечүү боюнча иш-чараларды пландаштырат жана жүргүзөт.	маданиятка таасирин салыштырат. <ul style="list-style-type: none"> Кыргызстанда актуалдуу социалдык-маданий маселелерди чагылдырган автордук (авторлоштук) медиа өнүмдөрдү жаратат. 	
3. Экономикалык-саясий өнүгүү		
<p>XI.3.A.7. Адам укуктары жана коомдун жашоосуна саясий катышуу чөйрөсүндөгү жагдайды талдайт</p> <ul style="list-style-type: none"> Саясий коммуникациянын негиздерин талдайт, КРдеги шайлоолорго карата өзүнүн жеке көз карашын негиздейт. Ар кандай идеологияларды Кыргызстандагы саясий кыймылдар жана партиялар менен байланыштырат. ММКлардын жана жеке жарандардын саясатка таасир тийгизүү мүмкүнчүлүгүнө карата өз пикирин билдирет. Кыргызстанда адамдын жана жарандын укуктарын ишке ашыруу көйгөйлөрү, аларды коргоодо укук коргоочу уюмдардын (анын ичинде эл аралык) ролу жөнүндө ой жүгүртөт. 	<p>XI.3.B.8. Коомдук өнүгүүнүн факторлорун талдайт</p> <ul style="list-style-type: none"> Кыргызстанда салыктардын түрлөрүн жана бюджеттик каражаттарды колдонуунун багыттарын аныктайт. Бюджеттик жана акча саясаты мамлекетте экономикалык туруктуулукту колдоосуна кандай жардам берерин түшүндүрөт. Инфляциянын жана жумушсуздуктун маңызы, себептери, социалдык жана экономикалык кесепеттери жөнүндө ой жүгүртөт. Туруктуу коомдук өнүгүүнүн көп түрдүү милдеттеринин тизмесинен Кыргызстан үчүн эң актуалдуусун тандайт, аларды чечүүнүн ыкмаларын сунуштайт. Эл аралык экономикалык мамилелер системасында Кыргызстандын ордун аныктайт. 	<p>XI.3.B.9. Жоопкерчиликтүү жана адеп-ахлактуу тандоого жөндөмдүүлүгүн көрсөтөт</p> <ul style="list-style-type: none"> Эмгекке сый мамилесин, укуктук жана экономикалык сабаттуулукту жогорулатууга умтулуусун билдирет. Адеп-ахлактык тандоо көз карашынан коррупция көрүнүшүнө байланыштуу жашоо жагдайларын талдайт. Адам укуктарын жана эркиндиктерин, мыйзамды, адеп-ахлактык-этикалык жүрүм-турумдун негизинде курчап турган дүйнө (адамдар, жаратылыш, коом, мамлекет) менен мамиле түзөт.

3.2. Окуучулардын жетишкендиктерин баалоонун негизги стратегиялары

Баалоо стратегиялары – бул окуучулардын окуудагы жетишкендиктери жөнүндө маалымат чогултуу жараянында мугалим колдонгон максаттарынын жана методдорунун жыйындысы. Компетенттүүлүктөрдү баалоодо *объективдүүлүк, ачыктык, ишенимдүүлүк жана валиддүүлүк* принциптерин сактоо менен баалоо стратегияларынын комплексин колдонуу зарыл.

Баалоо төмөнкүлөр үчүн колдонулат:

1. окуучулардын керектөөлөрүн жана шыктануусун аныктоо;
2. окуучулардын даярдыгынын деңгээлин аныктоо;
3. окутуунун процессине жана натыйжаларына байланыштуу мугалимдин жана окуучулардын ортосундагы кайтарым байланышты камсыздоо;
4. окуу жараянында жетекчилик жүргүзүү.

Окуучулардын окуу иштеринин натыйжалары «Адам жана коом» боюнча предметтик стандарттын талаптарына жооп берүүсүн аныктоо максатында, алдын ала (диагностикалык), калыптандыруучу (формативдик) жана жыйынтыктоочу (суммативдик) баалоо жүргүзүлөт.

Алдын ала баалоо окутуу жараянында окуучулардын жетишкендиктеринин *баштапкы деңгээлин* аныктоого багытталган.

Калыптандыруучу баалоодо окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен материалды өздөштүрүүсүнүн ийгиликтүүлүгү аныкталат, ошондой эле сунуш-көрсөтмөлөр иштелип чыгарылат. Баалоонун бул түрү мугалимге окутуу жараянына өз убагында зарыл оңдоолорду киргизүүсүнө мүмкүндүк берет. Бул учурда мугалим окуучулардын прогрессине жеке байкоолорунун жыйынтыктарын эркин формада белгилейт.

Жыйынтыктоочу баалоо окуучулардын аралык же *жыйынтык* жетишкендиктеринин суммардык даражасын, компетенттүүлүктөрдүн калыптангандыгын аныктоо үчүн кызмат кылат.

Баалоонун бул түрүн колдонууда салттуу (практикалык, оозеки жана жазуу иштери) жана ошондой эле салттуу эмес (окуучулардын ишмердүүлүгүнө жана жүрүм-турумуна системалык байкоо жүргүзүү, портфолио, долбоорлор, изилдөөлөр жана өзүн-өзү баалоо) методдорду колдонууга болот.

Жыйынтыктоочу баалоодо жазуу иштеринин көлөмү жогорулайт. Контролдук иштерди, тестирлөөлөрдү айына 1 жолу гана өткөрүү сунушталынат, ушунда тапшырмаларды баалоо чен-өлчөмдөрүн алдын ала иштеп чыгып аларды окуучуларга жеткирүү зарыл. Контролдук-текшерүү иштердин жыйынтыктары боюнча алынган жыйынтыктардын далилдүү талдоосу өткөрүлөт.

Күтүлүүчү натыйжаларды баалоодо чен-өлчөмдүк (критерий) баалоо технологиясын пайдаланышат, башкача айтканда окуучунун окуудагы реалдуу жетишкендиктерин *эталон* – окутуунун пландаштырылган жыйынтыгы менен салыштырышат.

Чен өлчөмдөр (критерийлер) менен баалоо – бул окуучулардын окуудагы жетишкендиктерин аныктаган, алдын ала иштелип чыгарылган, окуучулар жана ата-энелер үчүн белгилүү жана түшүнүктүү чен-өлчөмдөр (критерийлер) менен салыштырууга негизделген процесс. Чен-өлчөмдөр предметтик компетенттүүлүктөрүнүн калыптануусуна өбөлгө түзүп, билим берүүнүн максаттарына жана мазмунуна ылайык келет.

Ал үчүн күтүлүүчү натыйжаларды баалоонун чен-өлчөмдөрү иштелип чыгат, алар окуучунун даярдыгынын жалпы деңгээлиндеги өзгөрүүлөрдү да, таанып билүү ишмердүүлүгүнүн башка чөйрөлөрүндө (маалыматты өздөштүрүү жана иштетүү, өзүнүн ойлорун жана образдарды чыгармачыл сунуштоо) анын ийгиликтеринин динамикасын да белгилеши зарыл.

Баанын чыгарылышынын так алгоритмин билген окуучу, өзүнүн окуусундагы ийгиликтеринин деңгээлин өзү аныктай алат, башкача айтканда өзүн өзү баалоого, бири бирин баалоого, рефлексияга өтөт.

Баалоонун болжолдуу куралдары

- **Текст менен иштөө** (чен-өлчөмдөр аркылуу баалоонун куралы катары). «Адам жана коом» предметинин алкагында текст окутуунун негизги дидактикалык бириги болуп саналат. Тексттерди талдоо маалымат менен иштөө көндүмдөрүн калыптандырууга өбөлгө түзөт. Ошондуктан, предметтик компетенттүүлүктөрдү баалоодо текст менен иштөө боюнча тапшырмаларды баалоонун так жана ойлонулган чен-өлчөмдөрү аныкталуусу маанилүү, алар окуучуларга алдыга максаттарды коюуну жана өзүнүн окуусун пландаштырууну үйрөнүүсү үчүн эмне жана кандайча бааланы тугураасында ачык түшүнүгүн калыптандырууга жардам берет.

- **Окуучунун портфолио** (калыптандыруучу баалоонун куралы катары). Портфолио окуучунун окутуунун траекториясы боюнча жылуусун баалоого, окуу ишмердүүлүгүнүн динамикасына жана интенсивдүүлүгүнө, окутуунун натыйжаларын көрсөтүүнүн сапатына байкоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Портфолио окуучуга өзүнө максат коюуга жана ага жетишүүнү пландаштырууга; тандоо жасоого (портфолиодо көрсөтүү үчүн кандай материалдарды тандоо керек); өзүнүн билимин белгилөөгө жана өзүн өзү баалоого; өзүнүн индивидуалдуулугун ачууга жардам берет.

- **Долбоорлоо** (калыптандыруучу баалоонун куралы катары). Долбоордук ишмердүүлүк татаал социалдык дилеммаларга жана казустарга карата окуучунун инсандык тандоосуна, актуалдуу маселелер боюнча жигердүү социалдык көз карашын иштеп чыгууга, ошондой эле аларды чечмелөөдө, сүрөттөөдө, мүмкүн болгон чечимдерди иштеп чыгууда, окуучуларды продуктивдүү социалдык ишмердүүлүккө кызыктырууда өз алдынчалык жана чыгармачылык көргөзүүгө өбөлгө түзөт.

- **Теориялык изилдөө** (алдын ала жана калыптандыруучу баалоонун куралы катары). Окуучулардын теориялык окууну изилдөөсүнө, чыгармачылык менен кайра иштеп чыгуусуна жана натыйжаларын эссе, реферат, доклад, презентация түрүндө көрсөтүүсүнө байланыштуу өз алдынча иши. Маалымат менен иштөө, автордук маалыматтык өнүм жаратуу, көпчүлүктүн алдына чыгып сүйлөө, далилдөө жана өз оюн билдирүү көндүмдөрүнүн өнүгүүсүнө өбөлгө түзөт.

- **Педагогикалык тестирилөө** (алдын ала (диагностикалык), калыптандыруучу жана жыйынтыктоочу баалоонун куралы катары). Педагогикалык тесттерди колдонууга негизделген окуучулардын жетишкендиктерин ченеген форма болуп саналат.

«Адам жана коом» предмети боюнча тематикалык, текшерүүчү, алдын ала жана жыйынтыктоочу иштердин саны жумушчу программага ылайык аныкталганы 6-таблицада көрсөтүлгөн.

Мугалим тарабынан баалоону болжолдуу пландаштыруусу
10-класс

6-таблица

№п/п	Күтүлүүчү натыйжа	Баалоо куралдары	Мөөнөттөр
1.	Х.1.А.1. Заманбап маалыматтык коомдун өнүгүүсүндө маалыматтын маңызын жана маанисин түшүндүрөт.	Алдын ала (диагностикалык) баалоо. Оозеки жооптордун жараянында байкоо. Өзүн өзү баалоо. Баалоо барактары.	Баштапкы алдын ала (диагностикалык) иш. Баалоо барактары текшерилет.
2.	Х.1.В.3. Өзүнө жана башкаларга мүнөздөмө берет. Өзүнүн кызыкчылыктарын, керектөөлөрүн жана мүмкүнчүлүктөрүн коомдун кызыкчылыктары жана керектөөлөрү менен салыштырат.	Калыптандыруучу баалоо. Топтук иш жараянында байкоо жүргүзүү. Өзүн өзү баалоо, баалоо баракчалары	Топтук иште өзүн өзү баалоо баракчалары сабактан кийин же сабактын аягында текшерилет.
3.	Х.3.А.7. Жарандык коомдо мыйзамдын үстөмдүгүнүн мааниси жөнүндө ой жүгүртөт. Жагдайлык көнүгүүлөрдө адам укуктары чөйрөсүндө көйгөйлөрдү чечүүнүн укук ченемдүү жолдорун тандайт.	Оозеки жооптор, презентациялар. Топто иштөө. Презентацияны баалоо барагы.	Ар бир сабакты баалоо.

№п/п	Күтүлүүчү натыйжа	Баалоо куралдары	Мөөнөттөр
4.	Х.3.Б.8. Үй-бүлөлүк бюджетти түзөт, «Үй-чарбачылыгынын бюджети мамлекеттин өнүгүүсүнүн социалдык-экономикалык деңгээлин кандайча чагылдырат? » темасында чакан эссе жазат.	Эссе, Презентация, Үй-бүлө бюджетинин долбоору.	Аралык, тематикалык көзөмөл.
5.	Х.3.А.7. Жаран эмне үчүн мыйзамды сакташы керектигин түшүндүрөт; инсандын мыйзамсыз иш-аракеттеринин коркунучтуу кесепеттерин көрсөтөт.	Суроолор боюнча контролдук иш (суроолорго кеңири жооп берүү)	Бөлүм аяктаганда.

«Адам жана коом» предмети боюнча баалоо системасы төмөнкү предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптангандыгынын акыркы деңгээлин объективдүү аныктоого багытталган:

- **Репродуктивдүү деңгээл** – окуучулар үлгүнү кайталай алуусу (иштерди аткаруунун аныкталган алгоритмине).
- **Продуктивдүү деңгээл** – курамы боюнча жөнөкөй ишти аткаруу, башка жагдайда өздөштүргөн иштердин алгоритмин колдонуу жөндөмү.
- **Чыгармачыл (креативдүү) деңгээл** – татаал иштерди аны өз алдынча долбоорлоо жана негиздөө менен аткаруу.

Ошол эле учурда окуучулардын инсандык натыйжаларына жыйынтыктоочу баа коюлбайт жана окуучунун мүнөздөмөсүндө жазылат (зарылчылык боюнча).

10-11-класстарда күтүлүүчү натыйжаларды баалоонун мисалдары

Мисалы, билим берүүнүн натыйжасы: **ХI.1.Б.2. Цивилизациялык өнүгүүнүн, глобалдаштыруунун жана глобалдык көйгөйлөрдүн мейкиндиктик-убакыттык аспектилерин талдайт.**

Аларды текшере турган көрсөткүчтөр:

- Окуучу коомдук-тарыхый өнүгүүнү талдоого карата ар кандай багыттарды салыштырса, салттуу, индустриалдык жана постиндустриалдык коомдун мүнөздүү белгилерин аныктаса.
- Кыргызстанда глобалдаштыруунун позитивдүү жана негативдүү таасири жөнүндө ой жүгүртсө.
- Антиглобалисттик кыймылдар туурасында жеке пикирин билдирсе.

- Глобалдык көйгөйлөрдүн коркунучтарын аныктаса, глобалдык маселелердин ортосундагы өз ара байланыштарды схема түрүндө берсе.
- Глобалдык көйгөйлөрдүн тизмесинен Кыргызстан үчүн эң актуалдууларын тандаса, алардын келип чыгуу жана өзгөрүү себептерин талдаса.

Окуучу төмөнкүлөрдү аткара алса, натыйжага жетишкен болот

7-таблица

Репродуктивдүү деңгээл	Продуктивдүү деңгээл	Креативдүү (чыгармачылык) деңгээл
Коомдук-тарыхый өнүгүүнүн талдоосуна карата негизги багыттарды атаса, салттуу, индустриалдык жана постиндустриалдык коомдордун мүнөздөмөлөрүн атаса.	Коомдук-тарыхый өнүгүүнүн талдоосуна карата багыттарда айырмачылыктарды аныктаса. Тарыхый коомдордун ар кандай типологияларынын жетишкендиктерин жана кемчиликтерин талдаса.	Салттуу, индустриалдык жана постиндустриалдык коомдордун мүнөздүү белгилеринин негизинде заманбап коомду түрлөргө бөлсө.
Заманбап Кыргызстандын коомдук өнүгүүсүнүн мүнөзүнө глобалдаштыруу жараяндарынын таасиринин мисалдарын келтирсе.	Глобалдаштыруу жараяндарын алардын Кыргызстанга таасиринин деңгээли боюнча классификацияласа, оң жана терс таасирлерин аныктаса. Глобалдык көйгөйлөрдүн ортосунда өз ара байланыштардын схемасын түзсө.	Глобалдаштыруу жараяндарынын КРге таасиринин мындан аркы тенденциясын божомолдосо. Глобалдаштыруунун терс таасирин азайтуунун стратегиясын аныктаса.
Глобализмге каршы кыймылдардын маанисин аныктаса. Глобализмге каршы адамдардын аракеттеринин мисалдарын келтирсе.	Глобализмге каршы сынчыл талдоо берсе. Глобализмге каршы кыймылдардын баалуулуктарына жана методдоруна жеке мамилесин түзсө жана негиздесе.	Өнүккөн өлкөлөрдө глобализмге каршылыкты келип чыгышынын себептери жана анын ишинин перспективалары жөнүндө далилдөөчү эссе жазса.

Төмөнкү мүнөздөгү тапшырмалар бул натыйжаны баалоонун куралы болушу мүмкүн:

Репродуктивдүү деңгээл үчүн: Төмөнкү түшүнүктөрдүн жана терминдердин мазмунун ачыктагыла: «салттуу коом», «индустриалдык коом», «постиндустриалдык коом», «глобалдаштыруу», «глобализмге каршы», «глобалдык көйгөйлөр».

Продуктивдүү деңгээл үчүн: Кыргызстандын социалдык-саясий өнүгүүсүнүн мүнөзүнө глобалдаштыруу жараяндарынын таасиринин таблицасын төмөнкү схема боюнча түзгүлө:

Процесстин таасиринин деңгээли (азаюу боюнча, тах-дан min-га чейин)	Позитивдүү таасир	Негативдүү таасир

Креативдүү (чыгармачылык) деңгээл үчүн: КРге глобалдаштыруунун позитивдүү таасирлерин жогорулатууга жана негативдүү таасирлерин төмөндөтүүгө өбөлгө түзгөн мамлекеттик жана мамлекеттик эмес иш-чаралардын программасын түзгүлө. Өзүнөрдүн сунуштарды жана көрсөтмөлөрдү негиздегиле.

Өзүн өзү баалоонун жана мугалим тарабынан окуучуну баалоонун формасы

8-таблица

Окуучу _____ (аты, фамилиясы, классы)	Алууга мүмкүн болгон упайлар	Алган упайлары	
		Мен өзүм	Мугалим
Топто өзүмүн бардык милдеттеримди өз учурунда жана сапаттуу аткардым			
Берилген окуу тапшырмасына кунт коюу менен топто иштедим			
Берилген окуу тапшырмасын аткарууда топтогу башка окуучуларга дем берип, жардамдаштым			
Башкаларды кунт коюу менен уктум			
Далилдүү идеяларды сунуштадым			
Талкууларды жүргүздүм (каршы пикирди сылык айттым, талаш жараткан суроолор боюнча макулдашууга жетиштим)			
Топтогу башка окуучулардын айткандарына комментарий бердим жана толуктадым			
Жалпы:			

4 – БӨЛҮМ. БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАРАЯНЫН УЮШТУРУУГА КАРАТА ТАЛАПТАР

4.1. Ресурстук камсыздоого талаптар

Билим берүү жараянын окуу-методикалык камсыздоого карата талаптар «Адам жана коом» предметинин сабактарында окутуунун максаттарына жана пландаштырылган натыйжаларына жетүү үчүн зарыл шарттарды түзүүгө багытталган жана өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- Предмет боюнча китептердин, маалымдама жана окуу-методикалык адабияттын болуусу.
- Предмет боюнча кошумча басылма жана электрондук билим берүү ресурстарына жеткилик, анын ичинде Интернет тармагында.
- Предметтин темалары боюнча мугалим жана окуучулар тарабынан түзүлгөн демонстрациялык таблицалардын, схемалардын жана башка шарттуу-графикалык көрсөтмө куралдардын болуусу.
- Предмет боюнча жеке графикалык уюштуруучуларды түзүү үчүн окуу каражаттарына (кагаз, калемдер, маркерлер, флипчарттар жана башка) жеткилик.
- Техникалык каражаттарга (аудио-, видеоаппаратура, компьютер, проектор, көбөйтүүчү техника, **идеалда** – интерактивдүү доска ж.б.) жеткилик.
- Натыйжалуу коммуникация максатын ишке ашырууда окуу мейкиндигин өзгөртүү үчүн жеңил ыңгайлуу эмеректин болуусу.

«Адам жана коом» предметинин кабинетине карата сунушталган талаптар

9-таблица

№п/п	Материалдык-техникалык камсыздоо объектилеринин жана каражаттарынын аталышы	Зарыл саны	Эскертүү
1.	КИТЕПКАНА ФОНДУ (КИТЕП-БАСЫЛМА ПРОДУКЦИЯСЫ) <i>окутуу тилинде</i>		
	<ul style="list-style-type: none"> • 5-9-класстар үчүн «Адам жана коом» предмети боюнча предметтик стандарт • 10-11-класстар үчүн «Адам жана коом» предмети боюнча предметтик стандарт (базалык деңгээл) • 5-9-класстар үчүн «Адам жана коом» предмети боюнча болжолдуу программа 	<p>1 нуска</p> <p>1 нуска</p> <p>1 нуска</p> <p>1 нуска</p>	<p>Милдеттүү</p> <p>«Адам жана коом» предмети боюнча предметтик стандарт, болжолдуу программалар, автордук программалар кабинеттин милдеттүү программалык-методикалык камсыздоосунун курамына кирет</p>

№п/п	Материалдык-техникалык камсыздоо объектилеринин жана каражаттарынын аталышы	Зарыл саны	Эскертүү
	<ul style="list-style-type: none"> 10-11-класстар үчүн «Адам жана коом» предмети боюнча болжолдуу программа (базалык деңгээл) 		
	<ul style="list-style-type: none"> 5-9-класстар үчүн «Адам жана коом» предмети боюнча китептер 	Бир топтомдон	Милдеттүү Китепкана фондуна Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан сунушталган же уруксат берилген, бир класска китептердин топтомдору кирет.
	<ul style="list-style-type: none"> 5-9-класстар үчүн «Адам жана коом» предмети боюнча дидактикалык материалдар 5-9-класстар үчүн «Адам жана коом» предмети боюнча жумушчу дептерлер Элективдик курстар боюнча окуу куралдары 	Бир топтомдон	Болуусу ырас дидактикалык материалдар, тесттик жана өз алдынча иштердин топтому, стандартта бекитилген талаптарга ылайык, окутуунун диагностикасын жана сапатынын көзөмөлүн камсыздашат.
	Локалдык-ченемдик актылар	Бир топтомдон	Милдеттүү КР Конституциясы, Баланын укуктарынын Декларациясы 1959-ж., Баланын укуктары жөнүндө Конвенция 1989-жыл, Балдардын жашоосун, коргоону жана өнүгүүсүн камсыздоо жөнүндө дүйнөлүк Декларация. 1990-жыл.
	<ul style="list-style-type: none"> Илимий-саясий, илимий-популярдык адабият Маалымдама колдонмолор (энциклопедиялар, сөздүктөр ж.б.) Мугалим үчүн методикалык колдонмолор 	Бир топтомдон	Болуусу ырас Баяндамаларды, билдирүүлөрдү, рефераттарды, чыгармачыл иштерди даярдоо үчүн пайдалуу
2.	БАСЫЛМА КОЛДОНМОЛОР <i>окутуу тилинде</i>		
	<ul style="list-style-type: none"> Мезгилдүү басылмалар 	Бир топтомдон	Болуусу ырас

№п/п	Материалдык-техникалык камсыздоо объектилеринин жана каражаттарынын аталышы	Зарыл саны	Эскертүү
	<ul style="list-style-type: none"> • Таблицаларды сактоо үчүн үкөктөр • Таблицалар үчүн штатив 		

4.2. Шыктандыруучу окутуу чөйрөсүн түзүү

Шыктандыруучу билим берүүчүлүк чөйрө – мектептин жашоо ишмердүүлүгүнүн тартибин калыптандыруучу факторлордун жыйындысы: мектептин материалдык ресурстары, окуу жараянын уюштуруу, тамактануу, медициналык жардам, психологиялык климат.

Заманбап шартта шыктандыруучу билим берүүчүлүк чөйрө татаал, көп деңгээлдүү кубулуш катары каралат. Ал **физикалык, психологиялык, академиялык чөйрө** болуп бөлүнөт жана төмөнкү аспектилерди камтыйт.

Физикалык чөйрө:

- материалдык (мектептин жана класстын абалы),
- технологиялык (мектептин, класстын материалдык-техникалык базасы).
- маалыматтык-компьютердик технологиялар (интерактивдик такта, компьютер, проектор, экран ж.б.)

Психологиялык чөйрө:

- психологиялык (шыктанууну түзүү жана колдоо, мугалим жана окуучунун ортосундагы мамиле, окуучулардын ортосундагы, профилдик билим берүү мүмкүнчүлүгү).
- балдардын жана ата-энелердин мектептен, билим берүүдөн коркуу сезимин жок кылган;

Академиялык чөйрө:

- уюштуруучулук (окуу иши, класстан тышкаркы ишмердүүлүк кантип уюштурулган);
- педагогикалык (мугалим жана окуучунун интеллектуалдык деңгээли);
- окутууда ар түрдүү ыкмаларды жана техникаларды пайдаланган;
- өз учурундагы кайтарым байланышты берген, сунуштаган.

Анын ар бири мектепте шыктандыруучу жана демилгелөөчү факторлор менен толтурулат, бул мектептин шыктандыруучу чөйрөнү түзгөндүгү жөнүндө айтууга

мүмкүнчүлүк берет. Мындай чөйрө сапаттуу билим берүүнүн жогорку деңгээлин камсыз кылат.

Шыктандыруучу билим берүүчүлүк чөйрөнүн **принциптери**:

- ✓ **ийкемдүүлүк** – мектептин сырткы чөйрөнүн өзгөргөн шарттарына ийкемдүү жооп кайтаруусун камсыз кылышы;
- ✓ **гумандуулук, руханий** баалуулуктарга артыкчылык берген;
- ✓ **инновациялык, динамикалык** – ыңгайлашуунун эсебинен эмес, алдыга өнүгүүнүн эсебинен дайыма өзгөрүлгөн социалдык маданий кырдаалдарда сапаттуу билим берүүнү камсыздалышы;
- ✓ **ачыктуулук** – айлана-чөйрөнүн, ата-энелердин, мектептин социалдык өнөктөштөрүнүн педагогикалык дараметин **ачык** пайдаланган;
- ✓ **технологиялык** – заманбап деңгээлге ылайык келген заманбап жана маалыматтык коммуникациялык технологияны пайдалануу менен, сапаттуу билим берүүнү алууда кепилдик жыйынтыкты камсыздалышы;

Ошентип, шыктандыруучу чөйрө – билим берүү сапатын жогорулатууну камсыз кылган бардык субъектилердин (окуучулар, мугалимдер, жетекчилик, ата-энелер, социалдык өнөктөштөр) бийик шыктануусун (ички түрткүлөрдүн аракеттенүү системасы) аныктоочу, демилгелөөчү факторлордун (материалдык, уюштуруучулук, психологиялык, педагогикалык, техникалык) комплексине ээ чөйрө. Шыктандыруучу окутуучу чөйрө окуу материалын өздөштүрүүнү, социалдык, экономикалык, укуктук билимдердин баалуулугун түшүнүүнү, талкууланган көйгөйлөргө карата окуучулардын жигердүү инсандык мамилелерин жаратууну, коомдун жашоосуна чыгармачыл, жигердүү, натыйжалуу катышуусуна багыттарды калыптандырууну жана өз алдынча өнүгүүнү камсыздайт.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**«АДАМ ЖАНА КООМ» ПРЕДМЕТИ БОЮНЧА КЫРГЫЗ
РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮЧҮ УЮМДАРЫНЫН
10–11 КЛАССТАРЫ ҮЧҮН ПРОГРАММА**

Бишкек-2019

Программа Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 10 - 11 - класстары үчүн «Адам жана Коом» боюнча предметтик стандарттын негизинде иштелип чыккан.

Адам жана коом. Жалпы билим берүү уюмдары үчүн программа: XI кл.: – Б., 2019, – 26 б.

Түзүүчүлөр:

Макаров А.В. – Орто Азиядагы Эл аралык университетинин "Эл аралык мамилелер" багытынын жетекчиси;

Данилевская Л.М. – Бишкек шаарынын № 13 мектеп-гимназиясынын мугалими;

Сураганова З. – КББА илимий кызматкери.

МАЗМУНУ

Түшүндүрмө кат	
Сааттардын бөлүнүшү	
Максат жана милдеттер	
Предметтик компетенттүүлүктөр	
Күтүлүүчү натыйжалар	
Предметтин мазмуну.....	
Х класс	
XI класс.....	
Мугалим үчүн методикалык көрсөтмөлөр	
Окуучулардын жетишкендиктерин баалоо.....	
Баалоонун болжолдуу куралдары.....	
Көзөмөлдүн формалары жана каржаттары.....	
Окуучулардын ишмердүүлүгүнүн ар түрдүү түрлөрү боюнча баалоонун чен-өлчөмдөрү	
«Адам жана коом» предмети боюнча баа берүүнүн ченемдеринин мисалы.....	
Негизги жана кошумча адабияттар.....	

ТҮШҮНДҮРМӨ КАТ

Х-ХІ класстар үчүн «Адам жана коом» предметинин программасы (мындан ары программа) КР Билим берүү жөнүндө Мыйзамынын, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы № 403 Токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасынын жалпы орто билимдин Мамлекеттик билим берүү стандартынын, Х-ХІ класстар үчүн «Адам жана коом» предметтик стандартынын негизинде түзүлгөн.

Программа окуу курсунун инварианттуу (милдеттүү) бөлүгүн аныктайт жана стандарттын билим берүүнүн жыйынтыктарына тиешелүү талаптары менен катар негизги жалпы билим алууну камсыздаган бардык жалпы билим берүү уюмдары үчүн жарактуу болуп саналат.

Программа «Адам жана коом» предметинин бөлүмдөрү жана темалары боюнча окуу сааттарынын бөлүнүшүн камтыйт.

Сааттардын бөлүнүшү

Х класс – бир жылда 34 саат, жумасына 1 саат

Бөлүм	Тема	Саат-н саны	Анын ичинде		
			Практикалык иштер	Долбоордук иштер	Кайталоо
	Киришүү	1			
1	Адам	4	2		
2	Адам социалдык мамилелер системасында	12	2		1
3	Экономикалык негиздер жана каржылык сабаттуулук	9	2		1
4	Коомдук өнүгүү жана жарандык катышуу	8	1	2	1
	Жалпы	34	7	2	3

ХІ класс – бир жылда 34 саат, жумасына 1 саат

Бөлүм	Тема	Саат-н саны	Анын ичинде		
			Практикалык иштер	Долбоордук иштер	Кайталоо
	Киришүү	1			
1	Инсандык өнүгүү	4	2		
2	Социалдык саясий өнүгүүнүн көйгөйлөрү	12	1	1	1
3	Экономика жана коомдун туруктуу өнүгүүсү	12	2	1	1

4	Азыркы замандын глобалдык көйгөйлөрү	5	1		1
	Жалпы	34	6	2	3

Предметтин максаты жана милдеттери

«Адам жана коом» окуу предметинин максаты саясий-укуктук, экономикалык жана маданий көрүнүштөр жана жараяндар жөнүндө билимдердин, жарандык (жаран таануучулук) компетенттүүлүктөрдүн топтомуна ээ болуунун, социумга жана инсанга карата калыптанган адеп-ахлактык-баалоо мамилесинин негизинде азыркы коомдо ыңгайлашууга жана натыйжалуу иштөөгө жөндөмдүү инсанды калыптандыруу болуп саналат.

«Адам жана коом» предметин окутуунун милдеттери

«Адам жана коом» предметин окутуунун милдеттери болуп окуучуларга когнитивдик (таанып-билүүчүлүк), ишмердүүлүк (өнүктүрүүчү) жана баалуулук (тарбиялык) тармактарда, алар мектепте предметти окуп-үйрөнүүнү аяктагандан кийин төмөнкү компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга жардам берүү эсептелет:

Когнитивдик милдеттер:

- ✓ Коом таануу терминологиясын жана түшүнүк аппаратын колдоно алат.
- ✓ Коомдук жашоону уюштуруунун жана өнүктүрүүнүн закон ченемдүүлүктөрүнүн мүнөзүн, жана азыркы замандагы глобалдык көйгөйлөрдүн табиятын түшүнөт.
- ✓ Гендердик ролдорду калыптандырууда тарыхый өзгөрүүлөрдү жана социалдык-саясий факторлорду түшүнүүсүн камтуу менен, табигый жана социалдык өз ара иштешүүнүн принциптерин түшүнөт, социалдык мейкиндиктин (ноосфера) жана социалдык убакыттын түзүлүшүнүн жана ишинин өзгөчөлүктөрүнө багыт ала алат.
- ✓ Локалдык, аймактык жана глобалдык коомчулуктардын деңгээлинде социалдык көп түрдүүлүккө багыт ала алат.
- ✓ Кыргызстандын экономикалык, укуктук жана саясий түзүлүшүнүн өзгөчөлүктөрүн түшүнөт, Кыргызстандын коомунун эволюциясынын негизинде жаткан себеп-натыйжа байланыштарды аныктай алат, ошондой эле бүтүндөй планетадагы бардык социалдык жараяндардын глобалдык өз ара көз карандылыгын баамдай алат.

Ишмердүүлүк милдеттер:

- ✓ Практикалык ишмердүүлүгүндө тексттик, сандык жана символикалык маалыматтарды (тексттерди, сүрөттөрдү, графикаларды, таблицаларды, диаграммаларды, карталарды ж.б.) колдонот.

- ✓ Реалдуу изилдөөлөрдү тажрыйбасын өткөрө алат (байкоо жүргүзүү, сурамжылоо, моделдөө, маалыматтардын ар кандай экинчи булактарын жана статистикалык маалыматтарды түшүндүрүү).
- ✓ Жашоодогу олуттуу жагдайларда, ишмердүүлүктүн ар кандай түрлөрүндө: таанып-билүү, эмгек, тиричилик, маданий, коммуникация чөйрөсүндө типтүү маселелерди чечүү үчүн практикалык жана коомдук ишмердүүлүк көндүмдөрүн пайдаланат.

Баалуулук милдеттер:

- ✓ Социалдык шарттарга жана социалдык көрүнүштөрдүн көп түрдүүлүгүнө кызыгууну көрсөтөт.
- ✓ Жашоону жана кесипти өз алдынча аныктоого жана жеке дараметин ишке ашырууга кызыгат жана ал жөндөмдөрүн өнүктүрөт.
- ✓ Чечим кабыл алууда курчап турган дүйнө жөнүндө билимдердин маанилүүлүгүн түшүнөт.
- ✓ Жеке, коомдук жана кесиптик ишмердүүлүгүндө билимдерин жана көндүмдөрүн адекваттуу жана максатка ылайык пайдаланат.
- ✓ Практикада башка расалардын, диндердин, элдердин жана маданияттардын өкүлдөрүнө карата толеранттуулукту көрсөтөт.
- ✓ Гендердик тең укуктуулуктун баалуулугун тааныйт жана коргойт.
- ✓ Ар бир адамдын, коомдук топтордун жана өлкөлөрдүн бири-бирине карата укуктарын гана эмес, милдеттерин да түшүнөт.
- ✓ Гуманистик жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды карманганын көрсөтөт.

Предметтик компетенттүүлүктөр

«Адам жана коом» предметинин максаттары жана милдеттерине ылайык үч предметтик компетенттүүлүк көрсөтүлгөн: *жарандык-укуктук, социалдык-экономикалык, баалуулук-багыттык.*

Жарандык-укуктук – чечилүүчү милдеттерге жана түзүлгөн жагдайларга жарандык-укуктук билимдерин жана көндүмдөрүн колдонуу жана ыңгайлаштыруу, өзүнүн жарандык позициясын ээлөө жана жактоо, өзүнүн жарандык демилгелерин жүзөгө ашыруу, укук тартибин сактоого көмөктөшүү жөндөмдүүлүгү.

Социалдык-экономикалык – коомдун социалдык-экономикалык жашоосуна байланыштуу жагдайларды, көрүнүштөрдү, маалыматтарды өз алдынча баамдоо, өзүнүн жүрүм-турумун жашоонун конкреттүү жагдайларына ылайыкташтыруу, экономикалык максатка ылайыктуулуктун, укуктук логиканын, этикалык ченемдердин негизинде чечимдерди кабыл алуу, командалык иштин алкагында коюлган максаттарды натыйжалуу чечүү жана көйгөйлөрдөн чыгуунун жолун табуу жөндөмдүүлүгү.

Баалуулук-багыттык-реалдуу дүйнөгө баалуулук катары мамиле жасоо, жеке максаттарды жана маанилерди аныктоо, өзүнүн жеке жашоосунда аларды долбоорлоо

жана ишке ашыруу, өзүнүн жеке максаттарын жана умтулууларын башка адамдардын жана социалдык топтордун кызыкчылыктары менен айкалыштыра билүү, алынган маалыматты сынчыл баамдоо жөндөмдүүлүгүн иштеп чыгаруу жөндөмдүүлүгү.

ОРТО МЕКТЕПТИН ПРОГРАММАСЫ «АДАМ ЖАНА КООМ» ПРЕДМЕТИНИН МАЗМУНУ X КЛАСС

КИРИШҮҮ (1 саат)

Коомдук илимдер эмнени окутат. Коом түшүнүгү. Коомдун тутумчалары – коомдук жашоонун чөйрөлөрү: экономикалык, социалдык, саясий, руханий. Коом жөнүндө билимдерди өнүктүрүү, жалпы цивилизациялык баалуулуктарды калыптандыруу – «Адам жана коом» предметинин мазмунунун базистик негизи.

1-бөлүм. АДАМ (4 саат)

1-тема. Адам деген ким?

Адам, индивид, жекечелик. Адамдын кызыгуулары, керектөөлөрү жана мүмкүнчүлүктөрү. Керектөөлөрдүн калыптануусунда ММК жана жарнамалардын ролу.

№ 1-практикалык иш. Жеке жана коомдук кызыкчылыктарды, коомдун керектөөлөрүн жана мүмкүнчүлүктөрүнө салыштырмалуу баа берүү.

2-тема. Адам – инсан

Инсан, анын калыптануусуна таасир тийгизген факторлор. Инсандын сапаттары. Күчтүү инсан. Инсандын эркиндиги жана жоопкерчилиги. Инсандын баалуулук багыттары. Дүйнө таанымы, ынанымы, ишеними. Патриоттуулук жана жарандык.

3-тема. Адамдын дүйнөнү таануусу

Бир адамдын жана бүтүндөй адамзатынын жашоосунда билимдердин ролу. Адам билиминин формаларынын көп түрдүүлүгү. Илимий жана илимий эмес таанып билүү. Социалдык таанып билүү. Фактылар, интерпретациялар, баа берүүлөр.

4-тема. Өзүн өзү таануу жана өзүн өзү ишке ашыруу

Өзүн өзү таануудагы курактык айырмачылыктар. Өзүн өзү кабылдоо жана өзүн өзү баалоо. Өзүн өзү ишке ашыруу. Жашоо жолун тандоо: келечектеги билим жана эмгек ишмердүүлүгүн өзү аныктоо.

№ 2-практикалык иш. Адамдын жашоодогу ийгилигин түзүүчүлөрүнүн схемасын түзүү жана өзүнүн болочок билим жана эмгек ишмердүүлүгүн пландаштыруу.

Терминдер жана түшүнүктөр: «Адам – бисоциалдык жан», индивид, индивидуалдык, мүнөз, темперамент, кызыкчылыктар, керектөөлөр, жөндөмдүүлүктөр, мүмкүнчүлүктөр, инсан, аң-сезим, эркиндик, жоопкерчилик, баалуулук, көз караш, патриоттуулук, жарандык, чындык, илимий эксперимент, мифтер, фактылар, өзүн-өзү баалоо, өзүн өзү ишке ашыруу, өзүн өзү аныктоо.

2-бөлүм. АДАМ СОЦИАЛДЫК МАМИЛЕЛЕР СИСТЕМАСЫНДА (12 саат)

5-тема. Коомдун социалдык түзүмү

Социалдык түзүм түшүнүгү. Социалдык дифференциация. Класстар (страттар). Коомдук адам (үй-бүлө, класс, этнос, улут, муун). Социалдык мобилдүүлүк. Социалдык лифттер. Люмпендер жана маргиналдар.

6-тема. Үй-бүлө институту

Коомдо үй-бүлөнүн мааниси жана функциялары. Үй-бүлөдө жана коомдо гендердик ролдор. Үй-бүлөлөрдүн түрлөрү. Үй-бүлө куруу. Нике келишими.

7-тема. Инсандын социалдык макамы

Социалдык макам. Жазылган жана жетишилген макамдар. Социалдык ролдор. Инсандын социалдашуусу. Таасирдин агенттери (үй-бүлө, курдаштардын тобу, мектеп, ЖМК). Социалдык адаптация.

8-9-темалар. Баарлашуу жана чыр-чатактуулук

Топтун коммуникативдик түзүлүшү. Чыр-чатак түшүнүгү. Чыр-чатактар: ички (жеке), эки адамдын ортосунда, топтордун ортосунда, социалдык жана глобалдык. Кабыл алуу стереотиптери жана адаттар. Чыр-чатактарды чечүүнүн жолдору. Жаштык курактагы баарлашуу. Социалдык тармактарда баарлашуу. Коммуникациялык жана маалыматтык алмашуу жараяндарында келип чыккан коркунучтар.

№ 3-практикалык иш. Дүйнөнүн башка аймактарында үй-бүлөдөгү жана коомдогу кабыл алуу стереотиптеринин жана адаттардын салыштырмалуу мүнөздөмөсү.

10-11-темалар. Социалдык көзөмөл жана терс жүрүм-турум

Социалдык ченемдер. Социалдык ченемдердин түрлөрү. Терс жүрүм-турум, анын себептери жана алдын алуу. Социалдык көзөмөл жана өзүн-өзү көзөмөлдөө. Кыргызстанда социалдык көзөмөл механизмдери.

12-13-темалар. Маданият жана коом

Коомдун маданияты жана анын бөлүктөрү. Субмаданияттар жана контрмаданияттар. Жаштар субмаданияттары. Кыргызстандын коомунун маданиятынын өзгөчөлүктөрү. Улуттар аралык мамилелердин маданияты. Маданий продукциянын азыркы керектөөчүсүнүн «портрети».

№ 4-практикалык иш. Кыргызстандын аймагында жана дүйнөнүн башка аймактарында жашаган элдердин маданиятындагы формалдуу жана формалдуу эмес эрежелердин мүнөздөмөсү.

14-15-темалар. Жашоонун адеп-ахлактык негиздери

Мораль жана адеп-ахлак. Моралдык философия: *жакшылык жана жамандык*. Инсандын моралдык баасы. Чынчылдык жана абийир. Жек көрүү. Топтук жек көрүүнүн коомдук кооптуулугу. Адамдын жана коомдун жашоосундагы мораль. Моралдык тандоо. Адеп-ахлактык маданият. Никенин жана үй-бүлөнүн адеп-ахлактык негиздери. Жалпы адамзаттык моралдык баалуулуктар.

Кайталоо – 1 саат.

Терминдер жана түшүнүктөр: *социалдык түзүлүш, үй-бүлө, класс, этнос, улут, муун, класс, страта, социалдык топ, социалдык дифференциация, социалдык теңсиздик, социалдык мобилдүүлүк, «социалдык лифт», люмпенчилик, маргиналдар, нуклеардык үй-бүлө, урукташ үй-бүлө, гендердик ролдор, социалдык макам, бедел, аброй, социалдык роль, инсандын социалдашуусу, социалдык адаптация, чыр-чатак, стереотиптер, адаттар, социалдык ченемдер, социалдык көзөмөл, маданият, субмаданият, контрмаданият, мораль, адеп-ахлак, этика, «жакшылык жана жамандык», чынчылдык, абийир, жек көрүү, моралдык тандоо, адеп-ахлактык маданият, моралдык баалуулуктар.*

3-бөлүм. ЭКОНОМИКАЛЫК НЕГИЗДЕР ЖАНА КАРЖЫЛЫК САБАТТУУЛУК (9 саат)

16-тема. Экономикалык айланым

Экономикалык айланым түшүнүгү. Жөнөкөй жана кеңейтилген айланым. Жеке үй-чарбалары, ишканалар, экономикалык айланымдын түзүмүндө мамлекет жана банктар. Товардык жана акча агымы. Акчалардын жана банктардын функциялары.

17-тема. Өндүрүүчүнүн экономикасы

Ресурстар, алардын чектелгендиги. Өндүрүштүн факторлору. Эмгектин бөлүнүшү жана адистештирилиши. Өндүрүмдүүлүк. Коромжулар жана киреше. Өндүрүүчүнүн рационалдуу жана этикалык жүрүм-туруму.

18-тема. Керектөөчүнүн экономикасы

Керектөө. Керектөөлөрдүн классификациясы. А. Маслоу пирамидасы. Эркин жана экономикалык бакубатчылык. Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр. Керектөөчүнүн рационалдуу жана этикалык жүрүм-туруму. Этикалык керектөөнүн принциптери. Тиричилик таштандылар көйгөйүн чечүүнүн жолдору.

19-тема. Рыноктун экономикалык принциптери жана формалары

Товарлардын чектелгендиги. Минимизация принциби, Максимизация принциби. Рынок. Рыноктун формалары. Жеткилең атаандаштык. Монополия, олигополия, полиполия.

20-тема. Рынокто баанын түзүлүшү

Суроо-талап жана сунуш. Суроо-талаптын жана сунуштун ийреги. Суроо-талаптын жана сунуштун мыйзамы. Рыноктук тең салмактуулук.

21-тема. Жеке үй-чарбачылыгынын бюджетти

Жеке үй-чарбачылыгынын кирешелери. Жеке үй-чарбачылыгынын туруктуу жана өзгөрмө чыгымдары. Жашоо деңгээли жана тиричилик минимуму. Үй-бүлө бюджетин пландаштыруу.

№ 5-практикалык иш. Үй-бүлө бюджетин түзүү.

22-тема. Жеке топтоолор жана камсыздандыруу

Жеке топтоолор. Үнөмдөлгөн акчаны банкта сактоо. Акча жана инфляция. Үнөмдөлгөн акчалардын коом үчүн мааниси. Адамдын жана коомдун жашоосунда камсыздандыруунун ролу. Камсыздандыруунун түрлөрү.

23-тема. Каржы-математикалык эсептөөлөрдүн негиздери

Жөнөкөй пайыздардын формуласы. Татаал пайыз жана алардын таасири туурасында түшүнүк. Каржы-математикалык маселелерди чечүү.

№ 6-практикалык иш. Жөнөкөй пайыздардын эсеби.

Кайталоо – 1 саат.

Терминдер жана түшүнүктөр: экономикалык айланым, жеке үй-чарбасы, акча, банктар, ресурстар, ресурстардын чектелгендиги, өндүрүш факторлору, эмгектин бөлүнүшү, эмгектин адистештирилиши, өндүрүмдүүлүк, коромжулар, киреше, «жашыл өндүрүш», өндүрүүчүнүн этикасы, керектөөлөр, А.Маслоу пирамидасы, эркин бакубатчылык, экономикалык бакубатчылык, минимизация принциби, максимизация принциби, рынок, жеткилең атаандаштык, монополия, олигополия, полиполия, су-

роо-талап, сунуш, суроо-талап мыйзамы, сунуш мыйзамы, рыноктук тең салмактуулук, жеке үй-чарбачылыгынын кирешелери, жашоо деңгээли, тиричилик минимуму, үй-бүлөлүк бюджет, сальдо, жеке топтоолор, үнөмдөлгөн акчаларды банкта топтоо, инфляция, камсыздандыруу жөнөкөй пайыз, татаал пайыздан натыйжа.

4-бөлүм. КООМДУК ӨНҮГҮҮ ЖАНА ЖАРАНДЫК КАТЫШУУ (8 СААТ)

24-тема. Экономикада мамлекеттин ролу

Экономикада мамлекеттин функциясы. Рыноктун «фиаскосу». Мамлекеттин экономикага кийлигишүүсүнүн себептери: рыноктун иши үчүн укуктук базаны түзүү (лицензиялоо, тастыкташтыруу, стандартташтыруу), мамлекет коомдук бакубатчылыктын жаратуусу, кыйыр натыйжаларды четтетүү, монополияга каршы жөнгө салуу.

25-26-темалар. Жаран жана мамлекет

Кыргыз Республикасынын Конституциясы. Кыргыз Республикасынын конституциялык түзүмүнүн негиз салуучу принциптери. Жаран, анын укуктары (жарандык, экономикалык, ишеним эркиндиги, социалдык, саясий, маданий). Жарандын милдеттери. Укуктук мамлекет жана жарандык коом.

Долбоор: «Өзүнүн мамлекети, анын тарыхы, маданияты, тили, каада-салттары жөнүндө презентацияларды түзүү жана жайгаштыруу (анын ичинде Интернет тармагында)».

27-тема. Кыргыз Республикасында бийликтин жергиликтүү органдары

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана Кыргызстанда өзүн-өзү уюштуруунун өзгөчө түрлөрү (жамааттар, трайбалар, ашар, курултай, махалля).

№ 7-практикалык иш. «Кыргыз Республикасында мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун административдик түзүлүшү» схемасын түзүү.

28-тема. Укук институту

Укук системасы. Укуктун булактары. Ченемдик актылар. Укуктун тармактары (мамлекеттик, административдик, жарандык, эмгек, үй-бүлөлүк, кылмыш). Адам укуктарын сотто коргоо.

29-тема. Укук бузуу жана жоопкерчилик

Укук бузуу. Юридикалык жоопкерчиликтин түрлөрү. Укук ченемдүү жүрүм-турум. Укуктук аң-сезим. Жарандын укуктук маданияты.

30-тема. Жарандык позиция жана адамдын жигердүүлүгү

Коомдук өнүгүү көйгөйлөрү жана аларды чечүү. Жарандын коомдун жашоосуна катышуусу.

Долбоор: «Өз шаарымда (айылымда) жашоо шарттарын жакшыртуу үчүн мен эмне кыла алам?»

Түшүнүктөр жана терминдер: рыноктун «фиаскосу», лицензиялоо, тастыкташтыруу, стандарт, коомдук бакубатчылык, кыйыр натыйжалар, монополияга каршы жөнгө салуу, жаран, жергиликтүү өз алдынча башкаруу, жамааттар, трай-балар, ашар, курултай, махалля, укук тутуму, жалпы жана жеке укук, ченемдик акт, укук тармактары, укук бузуу, юридикалык жоопкерчилик, укук ченемдүү жүрүм-турум, укуктук аң-сезим, укуктук маданият, коомдук жигердүүлүк.

Жыйынтык кайталоо – 1 саат.

БИЛИМ БЕРҮҮНҮН НАТЫЙЖАЛАРЫНА ТАЛАПТАР

«Адам жана коом» предметин окуунун натыйжасында X класстын окуучусу:

- ✓ Азыркы коомдо инсандын ийгилигинин факторлорун аныктайт, өзүнүн кызыкчылыктарын жана керектөөлөрүн коомдун кызыкчылыктары менен айкалыштырат, өзүнүн кийинки билим алуу багытын пландаштырат.
- ✓ Коомдук адамдын белгилерин атайт, коомдун социалдык түзүмү жана социалдык дифференциация түшүнүгүн чечмелейт, социалдык мобилдүүлүктүн жана социалдык лифттердин мисалдарын келтирет.
- ✓ Гендердик айырмачылыктарды сүрөттөйт, үй-бүлөдө жана коомдо гендердик ролдорго карата өзүнүн көз карашын далилдейт.
- ✓ Социалдык маселелерди жана чыр-чатактарды чечүүнүн укук ченемдүү ыкмаларын колдонот, манипуляциялардын, терс жүрүм-турумдун маанисин жана кооптуулугун түшүндүрөт, адамдардын социумда туура жүрүм-турумунун жеке кодексин иштеп чыгат.
- ✓ Көп түрдүүлүктү жана теңдикти коргоо жаатында мыйзамдардын негизги жоболорун атайт, кабыл алуунун стереотиптерин, агрессивдүү улутчулдукту, расизмди жана чыдамсыздыкты жеңип чыгууга умтулуусун көрсөтөт, агрессивдүү жүрүм-турумга каршы турат жана этностор аралык ачык чыр-чатактын өнүгүүсүнүн алдын алат.
- ✓ Маданий продукциянын, жаштар маданиятынын, субмаданияттардын, контрмаданияттардын керектөөчүсүнүн өзгөчөлүктөрүн мүнөздөйт, азыркыны далилдейт.
- ✓ Мораль жана адеп-ахлак түшүнүктөрүнүн маанисин чечмелейт, мораль жана адеп-ахлак көз карашынан алып караганда конкреттүү жагдайларда өзүнүн

жана адамдардын жасаган ишин баалайт, улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарга урматын билдирет.

- ✓ Өндүрүүчүнүн жана керектөөчүнүн рационалдык жана этикалык жүрүм-турумунун принциптерин кыскача түшүндүрөт жана негиздейт, булгоочу өндүрүш жана тиричилик таштандылары көйгөйлөрү боюнча өзүнүн чечимдерин сунуштайт.
- ✓ Банктык пайыздарды эсептейт, банктарды жана депозиттик өнүмдөрдү тандоо боюнча чечим кабыл алат, жеке жана үй-бүлөлүк бюджетти түзөт.
- ✓ Үнөмдөлгөн каражаттар жана камсыздандыруу адамдардын бакубатчылыгын кантип жогорулата аларын түшүндүрөт.
- ✓ Экономикада мамлекеттин максаттарын жана функцияларын чечмелейт, экономикага анын кийлигишүүсүнүн себептерин негиздейт.
- ✓ Лицензиялоо, тастыкташтыруу, стандартташтыруу, кыйыр натыйжалар түшүнүктөрүнүн маанисин чечмелейт, коомдук бакубатчылыктын мисалдарын келтирет.
- ✓ Кыргыз Республикасынын конституциялык түзүмүн сүрөттөйт, жарандык экономикалык, социалдык, саясий, маданий адам укуктарынын, жарандын милдеттеринин мисалын келтирет.
- ✓ Улуттук тарыхка, маданиятка, тилге жана салттарга кызыгуусун жана урматын билдирет, өзүнүн мамлекети, анын тарыхы, маданияты, тили, каада-салттары жөнүндө презентация түзөт жана жайгаштырат (анын ичинде Интернет тармагында).
- ✓ Укуктук мамлекеттин белгилерин атайт, Кыргыз Республикасында жарандык коомдун жана өз алдынча башкаруу органдарынын түзүмүн сүрөттөйт.
- ✓ Ченемдик документтерди колдонуунун негизинде өзүнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын жактай жана коргой билүүсүн көрсөтөт.
- ✓ Мыйзамга каршы иш-аракеттердин жана алар үчүн жоопкерчиликтин түрлөрүн мүнөздөйт, башка адамдын укуктарын жана эркиндиктерин, укуктук институттарды, укуктук тартипти урматтоо укук ченемдерин сактоо зарылчылыгына ички ынанымын билдирет.
- ✓ Кыргызстанда жашоо сапатын жакшыртууга кызыкдарлыгын билдирет, өз алдынча башкаруу иштерине, волонтерлук ишке, коомдоштуктарга катышат.

АДАМ ЖАНА КООМ XI КЛАСС

КИРИШҮҮ (1 саат)

Коом таануу жана жарандык билим бизге эмнеге керек? Окуучулардын негизги мектептин, X класстын курстарында, тарых, география сабактарында алган билимдерин актуалдаштыруу.

1-бөлүм. ИНСАНДЫК ӨНҮГҮҮ (4 саат)

1-тема. Инсан жана анын касиеттери

Инсандын жеке өзгөчөлүктөрү: биологиялык (жөндөмдүүлүктөрү, темпераменти), психологиялык (мүнөз, эмоциялар, эрктүүлүк касиеттери, интеллект), социалдык (багыттуулугу, социалдык тажрыйбасы), руханий (адеп-ахлак, маданият, билимдүүлүгү). Инсандын туруктуулугу.

2-тема. Инсандын багыттуулугу

Адамдык жана жеке наркы. Жүрүм-турумунун жүйөлөрү. Таанып билүү кызыгуулары. Инсандын коомдук жигердүүлүгү. Инсандын коомдук багыттуулугу. Жашоо баалуулуктары.

3-тема. Жеке жашоону башкаруу жана баалоо

Өзүн өзү баалоо, максатка умтулуучулук жана жетишкендиктер. Эмгектин жана кесиптик ишмердүүлүктүн жүйөлөрү.

№ 1-практикалык иш. Инсандык касиеттерди, жөндөмдүүлүктөрдү, эмгектин жана кесиптик кызыкчылыктарды өз алдынча баалоо.

№ 2-практикалык иш. Өзүнүн мындан аркы билим алуусунун пландарын жана эмгек ишмердүүлүгүнүн перспективаларын долбоорлоо.

Терминдер жана түшүнүктөр: *жөндөмдүүлүк, темперамент, мүнөз, эмоциялар, эрктүүлүк касиеттери, интеллект, социалдык тажрыйба, адеп-ахлак, маданият, билимдүүлүк, инсандын туруктуулугу, инсандын багыттуулугу, адамдык жана жеке наркы, инсандык коомдук жигердүүлүгү, инсандын коомдук багыттуулугу, жашоо баалуулуктары, өзүн өзү баалоо, максатка умтулуучулук, кесипке багыт.*

2-бөлүм. СОЦИАЛДЫК-САЯСИЙ ӨНҮГҮҮНҮН КӨЙГӨЙЛӨРҮ (12 саат)

4-5-темалар. Дүйнөнүн цивилизациялык көп түрдүүлүгү

Дүйнөнүн цивилизациялык көп түрдүүлүгүнүн себептери. Салттуу коом. Индустриалдык коом. Өсүүнүн чектери. Постиндустриалдык цивилизация. Кыргызстандын азыркы коому.

№ 3-практикалык иш. Коомдук-тарыхый өнүгүүнү талдоого карата ар кандай багыттардын салыштырмалуу мүнөздөмөсү, салттуу, индустриалдык жана постиндустриалдык коомдун мүнөздүү белгилери.

6-тема. Заманбап коомдогу үй-бүлө

Заманбап үй-бүлөнүн өзгөчөлүктөрү. Ар кандай коомдордо эркектердин жана аялдардын ортосундагы мамилелер. Ар кандай үй-бүлөлүк салттар. Кыргызстандагы үй-бүлөлүк салттар. Жеке менчик жана үй-бүлө. Инсандын ийгиликтүү өзүн өзү ишке ашырууда үй-бүлөнүн мааниси.

7-тема. Этникалык өз ара мамилелер

Этникалык жалпылыктар. Тарыхый эс-тутум. Улуттук аң-сезим. Маданияттар аралык толеранттуулук. Кыргызстанда улуттар аралык тынчтыкты колдоо.

8-тема. Азыркы дүйнөдөгү дин

Дин жана диний көз караштар. Дүйнөлүк диндер. Кыргыз Республикасындагы диний бирикмелер. Диний экстремизмдин коркунучу. Динге чыдамкайлуулук.

9-10-темалар. Коомдун социалдык-маданий көйгөйлөрү

Маданияттын формалары. Илим. Илимдин максаттары жана функциялары. Илимдин этикасы. Заманбап дүйнөдө билим берүүнүн ролу. Искусство. Кыргызстандын илиминин жана маданиятынын көрүнүктүү ишмерлери. Инсан жана коом үчүн маданиятсыздыктын, кылмыштуулуктун, баңгиликтин, маданияттан четтөөнүн масштабдарынын өсүшүнүн себептери жана алардын кесепеттери.

Долбоор: «Кыргызстанда актуалдуу социалдык-маданий көйгөйлөр».

11-12-темалар. Шайлоо системалары жана демократия

Бийлик. Демократия жана аны жүзөгө ашыруунун формалары. Демократиялык шайлоолор. Эркин жана таза шайлоонун минималдык ченемдери. Шайлоо системалары: мажоритардык, пропорционалдык, аралаш. Кыргызстандын шайлоо системалары. Кыргызстандын саясий кыймылдары жана партиялары. Улуттук кызыкчылык. Улуттук коопсуздук.

13-тема. Коррупция

Коррупция түшүнүгү. Коррупциялык иш-аракеттерге ким катышат. Коррупциянын себептери. Саясатка жана бийликке таасирин тийгизген криминалдык түзүмдөр. Коррупциянын кесепеттери. Кыргызстанда коррупция көйгөйү. Коррупция менен күрөшүүнүн чаралары. Коррупция жана адеп-ахлактык тандоо.

14-тема. Медиа-сабаттуулук жана маалыматтык коопсуздук

Массалык коммуникациялар түшүнүгү. Массалык коммуникацияны камсыздоочу техникалык каражаттар. Адамдарга жана маданиятка массалык коммуникациялардын каражаттарынын таасири. ММКдагы этика жана маалыматтык коопсуздук маселелери.

15-тема. Эл аралык укук

Адам укуктарын эл аралык коргоо. Эл аралык гуманитардык укук. Адам укуктары жөнүндө эл аралык документтер. Кыргызстанда адамдын жана жарандын укуктарын ишке ашыруунун көйгөйлөрү, аларды коргоодо укук коргоочу уюмдардын (анын ичинде эл аралык) ролу.

Кайталоо – 1 саат.

Терминдер жана түшүнүктөр: *тарыхый чөйрө, салттуу коом, индустриалдык коом, өсүүнүн чектери, постиндустриалдык цивилизация, майорат, минорат, мурас, эл, улут, этнос, тарыхый эс тутум, улуттук аң-сезим, менталитет, диний экстремизм, дин, диний көз караш, дин эркиндиги, дүйнөлүк диндер, буддизм, христианчылык, ислам, адеп-ахлактык парздар, диний экстремизм, динди урматтоо, бийлик, демократия, демократиялык шайлоолор, шайлоо системалары, саясий партия, улуттук кызыкчылык, улуттук коопсуздук, терроризм, коррупция, пара, nepotизм, тууганчылык, трайбализм, бюрократизм, сүрөмөлөө, массалык коммуникация, массалык маалымат каражаттары, массалык таасир этүү каражаттары, коммуникациянын техникалык каражаттары, маалыматтык коопсуздук, маданияттын түрлөрү, илим этикасы, автордук укук, социомаданий чөйрө, эстетикалык ченемдер, адам укуктары укуктарды коргоо.*

3-бөлүм. ЭКОНОМИКА ЖАНА КООМДУН ТУРУКТУУ ӨНҮГҮҮСҮ (12 саат)

16-17-темалар. Туруктуу коомдук өнүгүү

Адамзат өнүгүүсү. Туруктуу коомдук өнүгүүнүн максаттары, каражаттары жана милдеттери. ИДӨ (ички дүң өнүм) жана УДӨ (улуттук дүң өнүм). Киши башына киреше. Экономикалык өсүш. Экономикалык саясат. Кыргызстанда азыркы экономикалык саясаттын максаттары жана милдеттери.

18-19-темалар. Каржы жана каржы саясаты

Каржы саясаты. Бюджеттик жана фискалдык саясат. Салыктар. КР Салык кодекси. Салыктардын түрлөрү. Мамлекеттик бюджет. Бюджеттен тышкаркы фонддор. Бюджеттин кирешелеринин булактары. Бюджеттин чыгымдарынын багыттары. Мамлекеттик карыз жана аны жабуунун булактары.

20-21-темалар. Акча-насыялык жана турукташтыруу саясаты

Акча айланымы. Акча массасы. Акча айланымынын мыйзамы. Инфляция. Инфляциянын түрлөрү жана кесепеттери. Банк системасы. Кыргызстандын Улуттук банкынын функциялары. Насыянын формалары жана түрлөрү. Улуттук банктын акча айланымын жөнгө салуу боюнча инструменттери, учеттук чен, милдеттүү резервдин ченеми, ачык рыноктогу операциялар. экономиканын циклдик өнүгүүсү.

Экономикалык цикл. Экономикалык каатчылыктардын себептери. Турукташтыруучу саясат.

22-23-темалар. Мамлекеттин социалдык саясаты

Социалдык теңсиздик. Коомдо кирешелерди бөлүштүрүүнүн принциптери. Социалдык саясаттын мааниси жана багыттары. Жумушсуздук, анын түрлөрү жана кесепеттери. Жумушсуздуктун деңгээли. Жумуштуулук саясатынын мааниси жана багыттары. Кыргызстанда жумуштуулук саясаты жана жумушсуздарга жардам. Эмгек биржасы.

24-25-темалар. Коомдук өнүгүүнүн улуттук стратегиясы

Жарандык ынтымак жана конституциялык тартип туруктуу коомдук өнүгүүнүн шарты катары. Кыргызстанда жакырчылык көйгөйү. Кирешелердин теңсиздигин өлчөө (Лоренц ийреги, Джинни индекси). Кирешелерде теңсиздикти жумшартуунун ыкмалары. Адамзат өнүгүүсүнүн индекси (АӨИ). Улуттук байлыктын түзүмү: адамдык ресурстар, өндүрүш капиталы, жаратылыш капиталы.

№ 5-практикалык иш. Кыргызстандын улуттук байлыгынын эсеби.

Долбоор: «Кыргызстан үчүн туруктуу коомдук өнүгүүнүн актуалдуу милдеттери жана аларды чечүү жолдору».

26-тема. Дүйнөлүк экономика

Дүйнөлүк экономиканын калыптануусунун баскычтары. Эл аралык экономикалык мамилелердин түрлөрү. Эмгектин эл аралык бөлүнүшү. Эл аралык сооданын теориясы (абсолюттук жана салыштырмалуу артыкчылыктар).

27-тема. Эл аралык экономикалык интеграция

Эл аралык экономикалык уюмдар: ЭВФ, Дүйнөлүк банк, ДСУ. Евразия экономикалык биримдиги. Эл аралык экономикалык мамилелер системасында Кыргызстандын орду.

№ 4-практикалык иш. «Кыргызстан эл аралык экономикалык мамилелер системасында» схемасын түзүү.

Кайталоо – 1 саат.

Терминдер жана түшүнүктөр: адамзаттын өнүгүүсү, туруктуу коомдук өнүгүү, ИДӨ, УДӨ, экономикалык өсүш, «киши башына киреше», эл аралык экономикалык интеграция, Евразия экономикалык биримдиги, бюджеттик саясат, фискалдык саясат, салык, салык кодекси, мамлекеттик бюджет, бюджеттен тышкаркы фонд, акча айланымы, акча массасы, акча айланымынын мыйзамы, жылма

инфляция, таскактаган инфляция, гиперинфляция, банк системасы, УБ, насыя, учеттук чен, милдеттүү резерв ченеми, ачык рыноктогу операциялар, социалдык теңсиздик, социалдык саясат, жумушсуздук, жумушсуздуктун деңгээли, жумуштуулук саясаты, эмгек биржасы, жарандык ынтымактуулук, конституциялык тартип, жакырчылык, Лоренц ийреги, Джинни индекси, прогрессивдүү салык салуу, АӨИ, улуттук байлык, эмгектин эл аралык бөлүнүшү, абсолюттук жана салыштырмалуу артыкчылыктар.

4-бөлүм. АЗЫРКЫ ЗАМАНДЫН ГЛОБАЛДЫК КӨЙГӨЙЛӨРҮ (5 саат)

28-тема. Дүйнөлүк чарбачылыктын глобалдашуусу

Дүйнөлүк чарбачылыктын глобалдашуусу. Эл аралык корпорациялар. Офшор аймагы. Глобалдашуунун «оң» жана «терс» жактары. Глобалдашууга каршы кыймылдар.

29-тема. Илимий-техникалык прогресс

Илимий-техникалык прогресс. Илимий-техникалык революция. Компьютердик революция. ИТРдин экономикалык жана социалдык кесепеттери.

30-31-темалар. Глобалдык көйгөйлөр

Глобалдык көйгөйлөрдүн келип чыгуусунун себептери. Жерде тынчтыкты сактоонун көйгөйлөрү. Заманбап экстремизм жана терроризм. Тынчтыкты куруу маселелери. Демографиялык фактор жана азык-түлүк маселеси. Экологиялык кризис. ИТР жана табигый чөйрө. ИТР жана экологиялык альтернатива. Глобалдык көйгөйлөрдүн өз ара байланышы. Кыргызстан үчүн актуалдуу глобалдуу көйгөйлөр, алардын келип чыгуу себептери жана өзгөрүүлөрү (трансформациялары).

№ 6-практикалык иш. Глобалдык көйгөйлөрдүн ортосунда өз ара байланышты түзүүнүн схемасы.

Жыйынтык кайталоо – 1 саат.

Терминдер жана түшүнүктөр: *глобалдашуу, эл аралык корпорациялар, офшор аймагы, ИТП, ИТР, технология, компьютердик революция, гендик инженерия, глобалдык көйгөйлөр, керектөө стандарты, экстремизм, терроризм, азык-түлүк көйгөйү, экологиялык кризис, экологиялык альтернатива, ноосфера.*

БИЛИМ БЕРҮҮНҮН НАТЫЙЖАЛАРЫНА ТАЛАПТАР

«Адам жана коом» предметин окуунун натыйжасында XI класстын окуучусу:

- ✓ Жеке касиеттерине, жөндөмдүүлүктөрүнө, эмгек жүйөлөрүнө жана кесиптик кызыгууларына өз алдынча баа берет, өзүнүн кийинки билим алуусунун жана эмгек ишмердүүлүгүнүн перспективаларынын пландарын долбоорлойт.
- ✓ Коомдук-тарыхый өнүгүүнү талдоого карата ар кандай багыттардын салыштырмалуу мүнөздөмөсүн берет, салттуу, индустриалдык жана постиндустриалдык коомдун мүнөздүү белгилерин аныктайт.
- ✓ Заманбап үй-бүлөнүн өзгөчөлүктөрүн мүнөздөйт, инсандын өзүн өзү ийгиликтүү ишке ашырууда анын маанисин аныктайт.
- ✓ Төмөнкү түшүнүктөрдүн маанисин чечмелейт: улут, этнос, улуттук аң-сезим, улутчулдук. Улутчулдук, шовинизм, расизм, геноцид көрүнүштөрүнө айыптоо көз карашын ээлейт.
- ✓ Азыркы коомдо күнүмдүк турмушка, салттарга жана адамдардын маданиятына диндердин таасирин, Кыргыз Республикасында кездешкен диний бирикмелердин өзгөчөлүгүн мүнөздөйт, диний экстремизмдин коркунучтуулугун мисалдар менен далилдейт.
- ✓ Азыркы коомдун маданиятында илимдин, маданияттын жана искусствонун маңызын жана маанисин түшүндүрөт, Кыргызстандын илиминин жана маданиятынын чыгаан ишмерлерин атайт.
- ✓ Инсан жана коом үчүн маданиятсыздыктын, кылмыштуулуктун, баңгиликтин, маданияттан четтөөнүн масштабдарынын өсүшүнүн себептерин жана алардын кесепеттерин талдайт, Кыргызстандагы социалдык-маданий көйгөйлөрдү чагылдырган автордук (авторлоштук) медиа-өнүм жаратат.
- ✓ Кыргызстандагы шайлоо системасын баяндайт, Кыргыз Республикасында шайлоо институттарына жана коррупцияга карата өзүнүн жеке көз карашын негиздейт.
- ✓ Адамдарга жана маданиятка массалык маалымат коммуникациялардын каражаттарынын таасирин мүнөздөйт, ММКларда этиканын жана маалыматтык коопсуздуктун маселелерине карата өзүнүн жеке көз карашын негиздейт.
- ✓ Көз караштардын ар түрдүүлүгүнө түшүнүү менен мамиле жасайт, этникалык, диний жана башка айырмачылыктарга байланыштуу маселелердин оң чечилишине ак ниет мамиле жасайт, дискуссияларда жана чыр-чатактуу жагдайларда жеке кызыкчылыктарын жактоонун конструктивдүү жолдорун сунуштайт.
- ✓ Кыргыз Республикасында адам жана жаран укуктарын жүзөгө ашыруунун мүмкүнчүлүктөрүн жана көйгөйлөрүн талдайт.
- ✓ Туруктуу коомдук өнүгүү жана экономикалык өсүш түшүнүктөрүнүн маңыздуу мүнөздөмөлөрүн чечмелейт, Кыргыз Республикасында азыркы экономикалык саясаттын максаттарын жана милдеттерин формулировкалайт.
- ✓ Кыргыз Республикасында салыктардын түрлөрүн, бюджеттик каражаттарды пайдалануунун багыттарын мүнөздөйт, кандай жол менен бюджеттик саясат мамлекетте экономикалык туруктуулукту колдоого өбөлгө түзөрүн түшүндүрөт.

- ✓ Социалдык теңсиздиктин, жумушсуздуктун, анын түрлөрүнүн келип чыгуусунун себептерин талдайт, Кыргыз Республикасында жумуштуулук саясатынын жана жумушсуздарга жардамдын маңызын жана багыттарын түшүндүрөт.
- ✓ Адамдык өнүгүү индексинин (АӨИ) элементтерин санайт, Кыргыз Республикасынын улуттук байлыктарын эсептейт жана Кыргызстандын актуалдуу социалдык-саясий маселелери боюнча жеке пикирин билдирет жана далилдер менен аны жактайт, Кыргыз республикасында туруктуу өнүгүүнүн актуалдуу маселелерин жана аларды чечүүнүн ыкмаларын чагылдырган автордук (авторлоштук) медиа-өнүм жаратат.
- ✓ Өзүнүн жергиликтүү коомдоштугунун аларды чечүүгө өзү катыша ала турган социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн тандайт, бул жагдайда жеке өзү эмне кыла ала тургандыгын айтат, ал көйгөйгө жергиликтүү коомчулуктун көңүлүн буруу боюнча иш-аракеттердин планын түзөт, аларды чечүү боюнча иш-чараларды пландаштырат жана жүзөгө ашырат.
- ✓ Эл аралык экономикалык мамилелердин түрлөрү, эл аралык соодада абсолюттук жана салыштырма артыкчылыктардын, ЭВФ, Дүйнөлүк банк, ДСУ ортосунда айырмачылыктарды айтат, эл аралык экономикалык мамилелер системасында Кыргызстандын ордун чагылдырган схеманы түзөт.
- ✓ Глобалдаштыруунун, илимий техникалык прогресстин, илимий техникалык революциянын «оң» жана «терс» жактарын баалайт, Кыргызстанда глобалдаштыруунун оң жана терс таасирлеринин мисалын келтирет.
- ✓ Азыркы заманда терроризм, глобалдык көйгөйлөр жараткан коркунучтарды аныктайт, бул социалдык көрүнүштөргө өзүнүн көз карашын билдирет, Кыргызстан үчүн өзүнүн кесепеттери боюнча эң актуалдуу глобалдык көйгөйлөрдүн келип чыгуусунун жана өзгөрүүсүнүн себептерин талдайт.

МУГАЛИМ ҮЧҮН МЕТОДИКАЛЫК КӨРСӨТМӨЛӨР

Программа тарых, география, адабият, укук, экономика сабактары менен предметтер аралык байланыштардын, ошондой эле 10-11-класстардын окуучуларынын таанып-билүү мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен түзүлгөн. Предметтин ар бир бөлүмү толук, логикалык жактан бүтүн болуп эсептелет жана анын түзүмдүк бөлүгү катары гана эмес өз алдынча окууга да ылайыктуу.

Программага ылайык ар бир темада окуу убактысынын 50% окуучулардын өз алдынча ишине берилет, бул аларга таанып-билүү жана практикалык иштердин тажрыйбасын алууга мүмкүндүк берет. Окуучулар тарабынан аткарылган иштердин минималдуу топтому өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- социалдык маалыматтын педагогикалык жактан ылайыкташылган эмес булактары, анын ичинде коммуникациянын заманбап каражаттары менен иштөө (анын ичинде Интернет ресурстары менен);

- социалдык-маанилүү маалыматты сынчыл кабыл алуунун негизинде жеке корутундуларын жана тыянактарын чыгаруу;
- негизги жана экинчи даражадагы факторлорун бөлүп кароо, жыйынтыктарды баалоо жана кесепеттерди божомолдоо менен Кыргызстанда жана Дүйнөдө социалдык жашоонун процесстеринин жана өзүнчө окуяларынын талдоосун жүргүзүү;
- социалдык-гуманитардык билимдин актуалдуу маселелерин чагылдырган көйгөйлүү, логикалык, чыгармачылык маселелерди чечүү;
- социалдык чындыктагы жагдайларды моделдеген окутуучу оюндарга (ролдук, жагдайлык, ишкердик), симуляцияларга катышуу;
- өзүнүн жеке көз карашын калыптандыруу жана өзүнүн жеке көз карашын далилдүү жактоо менен актуалдуу социалдык көйгөйлөр боюнча дискуссияларга, диспуттарга, дебаттарга катышуу;
- социалдык проблематика боюнча окуу-изилдөө иштерин жүргүзүү, жеке жана топтук окуучулук долбоорду иштеп чыгуу.
- жергиликтүү коомчулуктардын деңгээлинде реалдуу жарандык демилгелерге жана ар кандай уюмдардын (жаштар, бейөкмөт, муниципалдык, саясий) ишине катышуу.

Окуучулардын өз алдынча иштеринин жогоруда келтирилген түрлөрүнүн жыйынтыктары өз алдынча иштер үчүн дептерлеринде билдирүүлөр, рефлексиялар, эссе, жагдайдык тапшырма-маселелерди чечүү түрүндө аткарылган, диагностика жана көзөмөл үчүн негиз болуп саналат. Ар бир бөлүмдү окуунун жыйынтыктары боюнча контролдук тестирилөө жүргүзүлөт, анын тапшырмалары контролдоо-машыгуу тапшырмаларынын негизинде иштелип чыгарылат.

ОКУУЧУЛАРДЫН ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИН БААЛОО

Окуучулардын окуу иштеринин натыйжалары «Адам жана коом» боюнча предметтик стандарттын талаптарына жооп берүүсүн аныктоо максатында, алдын ала (диагностикалык), калыптандыруучу (формативдик) жана жыйынтыктоочу (суммативдик) баалоо жүргүзүлөт.

Алдын ала баалоо окутуу жараянында окуучулардын жетишкендиктеринин *баштапкы деңгээлин* аныктоого багытталган.

Калыптандыруучу баалоодо окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен материалды өздөштүрүүсүнүн ийгиликтүүлүгү аныкталат, ошондой эле сунуш-көрсөтмөлөр иштелип чыгарылат. Баалоонун бул түрү мугалимге окутуу жараянына өз убагында зарыл оңдоолорду киргизүүсүнө мүмкүндүк берет. Бул учурда мугалим окуучулардын прогрессине жеке байкоолорунун жыйынтыктарын эркин формада белгилейт.

Жыйынтыктоочу баалоо окуучулардын аралык же *жыйынтык* жетишкендиктеринин суммардык даражасын, компетенттүүлүктөрдүн калыптангандыгын аныктоо үчүн кызмат кылат.

Баалоонун бул түрүн колдонууда салттуу (практикалык, оозеки жана жазуу иштери) жана ошондой эле салттуу эмес (окуучулардын ишмердүүлүгүнө жана жүрүм-турумуна системалык байкоо жүргүзүү, портфолио, долбоорлор, изилдөөлөр жана өзүн-өзү баалоо) методдорду колдонууга болот.

Баалоонун болжолдуу куралдары

- **Текст менен иштөө** (*чен-өлчөмдөр аркылуу баалоонун куралы катары*). «Адам жана коом» предметинин алкагында текст окутуунун негизги дидактикалык бириги болуп саналат. Тексттерди талдоо маалымат менен иштөө көндүмдөрүн калыптандырууга өбөлгө түзөт. Ошондуктан, предметтик компетенттүүлүктөрдү баалоодо текст менен иштөө боюнча тапшырмаларды баалоонун так жана ойлонулган чен-өлчөмдөрү аныкталуусу маанилүү, алар окуучуларга алдыга максаттарды коюуну жана өзүнүн окуусун пландаштырууну үйрөнүүсү үчүн эмне жана кандайча бааланары туурасында ачык түшүнүгүн калыптандырууга жардам берет.

- **Окуучунун портфолиосу** (*калыптандыруучу баалоонун куралы катары*). Портфолио окуучунун окутуунун траекториясы боюнча жылуусун баалоого, окуу ишмердүүлүгүнүн динамикасына жана интенсивдүүлүгүнө, окутуунун натыйжаларын көрсөтүүнүн сапатына байкоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Портфолио окуучуга өзүнө максат коюуга жана ага жетишүүнү пландаштырууга; тандоо жасоого (портфолиодо көрсөтүү үчүн кандай материалдарды тандоо керек); өзүнүн билимин белгилөөгө жана өзүн өзү баалоого; өзүнүн индивидуалдуулугун ачууга жардам берет.

- **Долбоорлоо** (*калыптандыруучу баалоонун куралы катары*). Долбоордук ишмердүүлүк татаал социалдык дилеммаларга жана казустарга карата окуучунун инсандык тандоосуна, актуалдуу маселелер боюнча жигердүү социалдык көз карашын иштеп чыгууга, ошондой эле аларды чечмелөөдө, сүрөттөөдө, мүмкүн болгон чечимдерди иштеп чыгууда, окуучуларды продуктивдүү социалдык ишмердүүлүккө кызыктырууда өз алдынчалык жана чыгармачылык көргөзүүгө өбөлгө түзөт.

- **Теориялык изилдөө** (*алдын ала жана калыптандыруучу баалоонун куралы катары*). Окуучулардын теориялык окууну изилдөөсүнө, чыгармачылык менен кайра иштеп чыгуусуна жана натыйжаларын эссе, реферат, доклад, презентация түрүндө көрсөтүүсүнө байланыштуу өз алдынча иши. Маалымат менен иштөө, автордук маалыматтык өнүм жаратуу, көпчүлүктүн алдына чыгып сүйлөө, далилдөө жана өз оюн билдирүү көндүмдөрүнүн өнүгүүсүнө өбөлгө түзөт.

- **Педагогикалык тестирилөө** (*алдын ала (диагностикалык), калыптандыруучу жана жыйынтыктоочу баалоонун куралы катары*). Педагогикалык тесттерди колдонууга негизделген окуучулардын жетишкендиктерин ченеген форма болуп саналат.

«Адам жана коом» предмети боюнча баалоо системасы төмөнкү предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптангандыгынын акыркы деңгээлин объективдүү аныктоого багытталган:

- **Репродуктивдүү деңгээл** – окуучулар үлгүнү кайталай алуусу (иштерди аткаруунун аныкталган алгоритмине).
- **Продуктивдүү деңгээл** – курамы боюнча жөнөкөй ишти аткаруу, башка жагдайда өздөштүргөн иштердин алгоритмин колдонуу жөндөмү.
- **Чыгармачыл (креативдүү) деңгээл** – татаал иштерди аны өз алдынча долбоорлоо жана негиздөө менен аткаруу.

Ошол эле учурда окуучулардын инсандык натыйжаларына жыйынтыктоочу баа коюлбайт жана окуучунун мүнөздөмөсүндө жазылат (зарылчылык боюнча).

Контролдун формалары жана каражаттары

Окуучулардын жетишкендиктерин баалоо үчүн тесттер түрүндө аралык жана жыйынтык контролдук иштер; өз алдынча жана практикалык иштер пландаштырылган:

- ✓ Жекече оозеки, фронталдык сурамжылоо.
- ✓ Өз ара текшерүү.
- ✓ Өз алдынча контролдоо.
- ✓ Тапшырмалардын ар кандай түрлөрү (ылайыктуулукка, жоопту тандоо менен, түшүнүктүн маанисин ачуу жана аны берилген контексте колдонуу; теориялык жоболорду конкреттөөгө тапшырмалар).
- ✓ Иштердин тексти тандоого байланыштуу түрлөрү (суроолорго жооптор, сөздөрдү ордуна коюу, планды салыштыруу).
- ✓ Тестирилөө.
- ✓ Эссе жазуу; кластер, синквейн түзүү.
- ✓ Презентация түзүү.

ОКУУЧУЛАРДЫН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН АР ТҮРДҮҮ ТҮРЛӨРҮ БОЮНЧА БААЛООНУН ЧЕН-ӨЛЧӨМДӨРҮ

1. Окуучулардын оозеки жоопторун баалоонун чен - өлчөмдөрү

«5» деген баа коюлат, эгер окуучу:

- окуу материалын ырааттуу, так, байланыштырып, негиздүү жана туура айтып берсе;
- жоопторду кабыл алынган терминологияны колдонуу менен логикалык ыраатта берсе;
- жеке корутундуларын жасаса;

- предметтер аралык (буга чейин алынган билимдердин негизинде) жана предметтин ичиндеги байланыштарды аныктайт, бейтааныш жагдайларда алынган билимин чыгармачылык менен колдонсо.

«4» деген баа коюлат, эгер окуучу:

- окулган теориянын негизинде жообу толук жана туура болсо;
- материалды аныкталган логикалык ыраатта баяндаса, бирок ошол эле учурда эки-үч олуттуу эмес каталарды кетирсе, алар мугалимдин талабы боюнча оңдолсо;
- маалымдама адабият, китеп, негизги маалымат булагы менен иштөө ыкмасын жетиштүү өздөштүрбөсө (багыты туура, бирок жай иштейт).

«3» деген баа коюлат, эгер окуучу:

- окуу материалынын негизги мазмунун өздөштүрсө;
- жоопторунда программалык материалды андан ары өздөштүрүүгө жолтоо болбогон кемчиликтери бар болсо;
- материалды үзүндү менен, ыраатсыз баяндаса.

«2» деген баа коюлат, эгер окуучу:

- жоопто окуу материалынын негизги мазмунун түшүнбөгөндүгү аныкталса;
- же окуучу мугалимдин багытоочу суроолору менен да олуттуу каталарды кетирсе.

2. Окуучулардын жазуу түрүндөгү жоопторун баалоонун чен-өлчөмдөрү

«5» деген баа коюлат, эгер окуучу:

- жазуу ишин катасыз аткарса жана/же бирден ашык эмес кемчилик кетирсе;
- жазуу кебинин маданиятын, жазуу иштерин тариздөөнүн эрежелерин сактаса;
- маселени ачууда өзүнүн жеке көз карашын берсе.

«4» деген баа коюлат, эгер окуучу:

- жазуу ишин толугу менен аткарса, бирок анда бирден ашпаган одоно эмес ката жана бир жана/же экиден ашык эмес кемчилик кетирсе;
- жазуу кебинин маданияты, жазуу иштерин тариздөөнүн эрежелери сакталса, бирок жазууларды жүргүзүүдө бир аз ондоолор болсо.

«3» деген баа коюлат, эгер окуучу:

- иштин жарымынан азыраагын туура аткарса;

- жазуу ишинде көтөрүлгөн көйгөй боюнча жеке позициясы турмуштук деңгээлде, далилсиз жазылса.

«2» деген баа коюлат, эгер окуучу:

- жазуу ишинин жарымынан азыраагын туура аткарса;
- маселе ачылбаса же маалымат тапшырманын контекстинде эмес (коомдук жашоонун же жеке тажрыйбанын фактылары) берилсе;
- жазуу кебинин маданиятынын, жазуу иштерин тариздөөнүн негизги ченемдери олуттуу түрдө сактабаса.

3. Окуучулардын практикалык ишти аткарууда жоопторун баалоонун чен - өлчөмдөрү

«5» деген баа коюлат, эгер окуучу:

- практикалык иш толук өлчөмдө жана зарыл ырааттуулукту сактоо менен аткарылса;
- толугу менен өз алдынча иштесе;
- сунушталган ишти аткаруу үчүн зарыл болгон маалымат булактарын тандаса;
- практикалык ишти жүргүзүү үчүн зарыл болгон теориялык билимди, практикалык билгичтиктерди жана көндүмдөрдү көрсөтсө.

«4» деген баа коюлат, эгер окуучу:

- практикалык же өз алдынча ишти толук өлчөмдө жана өз алдынча аткарса;
- акыркы жыйынтыктын тууралыгына таасирин тийгизбеген, ишти аткаруунун зарыл ыраатынан четтөөгө жол берилсе (айрым аймактарды же өлкөлөрдү ж.б. мүнөздөөдө типтик пландын пункттарын алмаштыруу);
- мугалим көрсөткөн билим булактарын колдонсо;
- иш негизги теориялык материалды билүүсүн жана ишти өз алдынча аткаруу үчүн зарыл көндүмдөрдү өздөштүрүүсүн көрсөтсө;
- иштин жыйынтыктарын тариздөөдө так эместиктер жана бир аз этиятсыздык болсо.

«3» деген баа коюлат, эгер окуучу:

- практикалык иш мугалимдин же жакшы даярданган жана бул ишти «мыкты» аткарган окуучулардын жардамы менен аткарылса жана таризделсе;
- ишти аткарууга көп убакыт сарпталса (ишти үйдөн бүтүрүүгө мүмкүндүк берүүгө болот).
- теориялык материалды билсе, бирок өз алдынча ишти аткарууда кыйналса.

«2» деген баа коюлат, эгер окуучу:

- ишти аткарууга даяр эмес болсо;

- алынган жыйынтыктар туура корутунду жасоого мүмкүндүк бербесе жана коюлган максат менен толугу менен дал келбесе;
- теориялык материалды начар билсе жана зарыл билгичтиктери жок болсо;
- мугалим жана жакшы даярданган окуучулар тарабынан жетекчилик жана жардам натыйжасын бербесе.

«Адам жана коом» предмети боюнча баа берүүнүн ченемдери

Чен-өлчөмдөр¹	5 (мыкты)	4 (жакшы)	3 (канааттан-к)	2 (канааттан-к эмес)
1. Жоопту уюштуруу (киришүү, негизги бөлүк, корутунду)	Жооптун туура түзүлүшүн ийгиликтүү колдонуу (киришүү, негизги бөлүк, корутунду). Теманы аныктоо, оратордук искусство.	Жооптун түзүлүшүн колдонуу, бирок кээде ийгиликсиз. Жоопту берүүдө токтоп калат, сүйлөмдөрү кээде туура эмес түзүлөт, сөздөр кайталанат.	Жооптун айрым элементтери жок; теманы ийгиликсиз аныктайт же багыт берүүчү суроолордон кийин аныктайт. Баяндамасы чаржайыт, сүйлөмдөрү жана фразалары толук эмес, дайыма мугалимдин жардамына муктаж.	Киришүү бөлүгүн жана корутундуларды туура эмес түзүү. Мугалимдин жардамы менен да аныктай албайт, баяндамасы өзүнчө үзүндүлөргө же фразаларга бөлүнөт.
2. Талдоо жүргүзүүнү жана корутунду жасоону билүү	Корутундулар негизги фактыларга таянат жана негиздүү болуп саналат. Фактыларды сабаттуулук менен салыштыруу, өзөктүү маселени жана анын элементтерин түшүнүү.	Айрым маанилүү фактылар айтылбаганы менен корутундулар туура. Фактылар кээде туура эмес салыштырылат жана алардын айрым бөлүгүнүн маселеге	Маанилүү фактылар айтылбайт жана көптөгөн корутундулар туура эмес. Фактылар кээде гана салыштырылат, алардын көпчүлүгү маселеге тиешелүү эмес. Өзөктүү маселени бөлүп	Көбүнчө маанилүү фактылар жок, корутундулар жасалбайт. Фактылар каралган көйгөйгө ылайык келбейт; аларды салыштыруу жок. Өзөктүү маселени бөлүп көрсөтө

¹ Баалоо чен-өлчөмдөрү Квалификацияны жогорулатуунун федералдык академиясынын доценти, тарых илимдеринин кандидаты Андрей Наумович Иоффенин «Коом таануудагы баалоо маселелери» макаласынан алынган.

Чен-өлчөмдөр ¹	5 (мыкты)	4 (жакшы)	3 (канааттан-к)	2 (канааттан-к эмес)
		тиешеси жок, өзөктүү маселе бөлүнүп каралат, бирок айрым учурларда аны терең түшүнүү жок. Айрым суроолор туура эмес, кээ бир карама-каршылыктар бөлүнгөн эмес.	көрсөтүүдөгү катачылыктар; Суроолор туура эмес жана мугалимдин жардамы менен гана берилет, карама-каршылыктар бөлүнүп көрсөтүлбөйт.	албоо, мугалимдин жардамы менен да суроо бере албоо, карама-каршылыктарды түшүнүү жок.
3. Өз ойлорунун иллюстрациясы	Теориялык жоболор тийиштүү фактылар менен ырасталат.	Теориялык жоболор кээде тийиштүү фактылар менен ырасталбайт.	Теориялык жоболор жана алардын факт менен ырасталышы бири-бирине шайкеш келбейт.	Теориялык жана практикалык материал аралашкан, алардын ортосунда шайкештик жок.
4. Фактологиялык материалды колдонуудагы илимий тууралык, тактык	Фактологиялык каталар жок, деталдар олуттуу, олуттуу эмес деп бөлүнөт, чындыкка окшош, жалган, талаш, күмөн деп аныкталат, фактылар пикирлерден бөлүнүп каралат.	Деталдарда же айрым фактыларда катачылыктар кездешет. Деталдар кээде талданбайт, фактылар пикирлерден бөлүнүп каралат.	Бир катар өзөктүү фактыларда жана дээрлик бардык деталдарда каталар кетирилет, деталдар келтирилет, бирок талданбайт. Фактылар пикирлерден бөлүнүп каралбайт, бирок окуучу алардын ортосундагы айырманы түшүнөт.	Фактыларды жана деталдарды билбегендик, мугалимдин жардамы менен да деталдарды талдоону билбестик. Фактылар жана пикирлер аралашкан жана алардын айырмасы туурасында түшүнүк жок.
5. Негизги түшүнүктөр менен иштөө	Бардык түшүнүктөр бөлүнүп	Маанилүү түшүнүктөр бөлүнүп	Маанилүү жана кошумча түшүнүктөргө	Түшүнүктү бөлүп көрсөтө албагандык,

Чен-өлчөмдөр ¹	5 (мыкты)	4 (жакшы)	3 (канааттан-к)	2 (канааттан-к эмес)
	көрсөтүлөт жана эң маанилүүлөрү аныкталат. Аныктоолор так жана толук, сүрөттөөлөр туура жана түшүнүктүү.	көрсөтүлөт, бирок айрымдары айтылбай калат. Аныктоолор так, бирок кээде толук эмес, сүрөттөө туура жана жеткиликтүү.	бөлүү жок. Аныктоолор жасалат, бирок кээде так жана туура эмес; сүрөттөө көп учурда туура эмес же түшүнүксүз.	түшүнүктөрдүн аныктамасы жок. Сүрөттөй албайт же өзүнүн сүрөттөсүн түшүнбөйт.
6. Себеп-натыйжа байланыштар	Жекеден жалпыга же жалпыдан жекеге өтүүнү билүү. Так ырааттуулук.	Себеп-натыйжа байланыштарды жартылай бузуу. Бир аз логикалык катачылыктар.	Себеп-натыйжа байланыштар чанда түзүлөт. Ырааттуулуктагы көп катачылыктар.	Багыттоочу суроолор менен да себеп-натыйжа байланыштарды түзө албайт, ырааттуулук дайыма туура эмес.

СУНУШТАЛГАН АДАБИЯТТАР

Негизги:

1. КР Конституциясы, Баланын укуктары жөнүндө декларация,
2. Баланын укуктары жөнүндө Конвенция.
3. Жарандык жана башкарууга катышуу – ХХI кылымдын жарандык коомунда сиздин ролуңуз. Орто мектептер үчүн окуу/көрсөтмө куралы Кырг. Респ. 10-11 кл. – Бишкек, МФИС, 2013.
4. Жарандык жана башкарууга катышуу. Орто мектептер үчүн окуу/көрсөтмө куралы Кырг. Респ. 10-11 кл. – Бишкек, МФИС, 2004.
5. Жарандыкты таануу. Мугалимдер үчүн ресурстук китеп. Бишкек, 2014
6. Куликов Л. М. Экономикалык билимдердин негиздери: Окуу китеби. – М.: Каржы жана статистика, 1998 ж.
7. "Каржылык көзкарандысыздыктын ачыкчы". Мугалимдер үчүн методикалык китеп. Бишкек, 2016
8. "Каржылык көзкарандысыздыктын ачыкчы". 10-11-класстын окуучулары үчүн окуу китеби. – Бишкек, 2016.
9. "Каржылык көзкарандысыздыктын ачыкчы". Жумушчу дептер/түзүүчү И.В. Маслова. – Бишкек, 2016.
10. Инсан жана укук. 9-класстар үчүн окуу китеби. Алишева А.Р. – Бишкек, 1998-ж.
11. КР жалпы билим берүү уюмдары үчүн "Адам жана коом" курсу боюнча предметтик стандарт. (10-11-кл). – Бишкек, 2015.
12. Саясий Кыргызстан. Окуу китеби. Бишкек. 2001-ж.
13. «Кирешелерди башкаруу жана үнөмдөө жаштар үчүн». 8-11-класстарда каржылык сабаттуулук боюнча сабактарды өткөрүү үчүн методикалык сунуш-көрсөтмөлөр. КРУБ – Бишкек, 2016.
14. Кыргыз улуттук мамлекеттүүлүгүнүн башатында. Бишкек. 1998.
15. Адам мамлекетте: Жалпы билим берүүчү орто мектептердин 10-класстары үчүн окуу китеби/ Алишева А.Р. ж.б.– Бишкек, 2000.
16. Экономика JA. Тиркеме. Кыргыз Республикасы: Жогорку класстардын окуучулары үчүн окуу китеби – Б.: 2003.

Кошумча:

1. Боголюбов Л.Н., Городецкая Н.И. ж.б. Коом таануу. Жалпы билим берүү мекемелеринин 10-классы үчүн китеп: базалык деңгээл – М.: Просвещение, 2009-ж.

2. Боголюбов Л.Н. «Коом таануу» мугалим үчүн колдонмо, 10-класс. Методикалык сунуш-көрсөтмөлөр. Мугалим үчүн колдонмо. – М.: Просвещение, 2007-ж.
3. Боголюбов Л.Н., Городецкая Н.И. ж.б. Коом таануу. Жалпы билим берүү мекемелеринин 11-классы үчүн китеп: базалык деңгээл – М.: Просвещение, 2009-ж.
4. Дүйнө жана Россия: ой жүгүртүү жана дискуссиялар үчүн материалдар. Автордук жамаат: В.С. Автономов, А.П. Кузнецов, А.А. Мицкевич, Т.П. Субботина, К.А. Шерам. В.С. Автономова жана Т.П. Субботина редакциясы алдындагы окуу куралы. СПб.: Экономикалык мектеп, 1999/
5. Коом таануу. 9-класс: жалпы билим берүү мекемелери үчүн китеп / Л. Н. Боголюбов [ж.б.]; Л. Н. Боголюбова, А. И. Матвеева редакциясы алдында; Россия илимдер академиясы, Россиялык билим берүү академиясы – М.: Просвещение, 2010